

Cilt: VIII

Mayıs 1932

Sayı: 3

DARÜLFÜNUN EDEBİYAT FAKÜLTESİ MECMUASI

11 MART 1991

FELSEFE, İÇTİMAİYAT, TARİH,
COĞRAFYA, EDEBİYAT

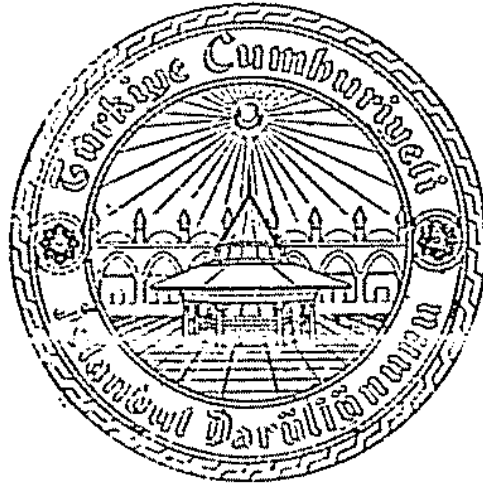
İKİ AYDA BİR NEŞROLUNUR

BU SAYIDA:

MAKALELER

Sahife

Türk hizmetinde Kırıl Tököli İmre : Ahmet Refik B.	3 - 60
Beynelmilel Ekonominin Coğrafi yeni safhaları : Macit B.	60 - 96
Şahsiyet ruhiyatı ve Testler usulü : Mustafa Şekip B.	96 - 106
Nüfuz kesafeti haritaları : Hamit Sadi B.	106 - 110
Bir tenkide cevap : Mehmet Emin B.	111 - 117

— İSTANBUL —
MATBAACILIK ve NEŞRİYAT
TÜRK ANONİM ŞİRKETİ
— 1932 —

Beynelmilel ekonominin coğrafi yeni safhaları

1929 senesi bidayetinde bu sahifelerde (annales de géographie 1929) [1] iktisadî inkişafın ana hatlarını bir nevi umumî plânço şeklinde tahlil ve badehu tetkike kalkıştığımız zaman dünya istihsalinin daimî bir tezayüt arzemesi, bize, cihan ekonomisinin en mütebariz bir vakıâsı gibi görünmüştü. Harp seneleri ve hemen harbi takip eden seneler içinde zahire, ipidai ve hattâ mamul bazı maddeler yoksuzluğundan endişeye düşmüş olanlar, bu istihsal bolluğunu, memnuniyetle, beşeriyetin iâşesi için bir istinat ve emniyet amili gibi telâkki etmişlerdi. İstihsal fazlasından bahs olunmıyordu. Yeryüzünde daha az sefalet ve daha az fakir olması için dünyada insandan ziyade mahsul yetişmesi ve doğmasının daha iyi olacağı düşünülüyordu.

Halbuki istihsalin umumî ve teemmülsüz olan bu tezayüdü bir mal çokluğu (pléthore de biens) meydana getirmiş ve evvelce adeta takdis ve tes'it edilen bu servet fazlalığından, ifratından ise umumî bir sefalet ve fıkarcılığın doğduğu görülmüştür: yeni ekonominin, dört sene evveline gelinciye kadar sadece Avrupanın müteessir görüldüğü bu paradoksu, bütün dünyaya yayılmıştır. Ve şüphesiz tarihte ilk defa olaraktır ki dünyanın bütün memleketleri beraberce azap çekmekte ve kıvranmaktadırlar; milletleri birbirine bağlayan ve dünyayı tek ve büyük bir marşe haline koymak temayüllerini gösteren tesanüt hiç bir zaman kendini bu derece şiddetli bir şekil ve tarzda hissettirmemişti. [2].

[1] Fakülte mecmuasının Mart 1932 nüshasının 35 ilâ 66 ncı sahifelerine müracaat.

[2] Beynelmilel ekonominin hali hazırını tetkik eden sayısız eser ve mekalelerden ancak şunları zikredeceğiz: Société des nations Comité Economique, La crise agricole, 1 cilt 1931, 332 sahife. Le cours et les phases de la dépression économique mondiale, Cemiyeti Akvam meclisi umumî'ne taktim olunan rapor. (Stockholm Darülfünunundan professeur Ohlin tarafından) 3 sahife. Genève 1931 La crise économique actuelle, Kânunusani 1931 in L'Economie Internationale'ine ilâve, 30 sahife - La crise des Etats agricoles européens et l'action internationale (Kânunusani 1930 Mayıs 1931) A. Tibal tarafından toplanan, tetkik ve tefsir ve teşrih olunan vesikalar, Carnegie vakfiyesi 1931 senesinin 2. 3. 4. 5. numaralı cüzleri, 336 sahife - Les conditions de l'agriculture en 1929-1930 Roma, 181 sahife. A. Chevalier, La crise de la production en agriculture coloniale; ses causes, ses remèdes (Revue. Botanique appliquée, XI 1931 No. 119. 44 sahife).

I. — İKTİSADİ VAZİYETİN UMUMİ VASIFLARI

BİR CİHAN BUHRANININ MEVCUDİYETİ — Ekonominin hali hazır safhasını tarife yarayabilecek bütün vasıfları meyanında, kendisini müteessir eden buhranın cihaşümül sıfatı kadar mütebariz olanı yoktur. Bu buhran kendisine sarfolunan emeğin çeşidi itibarile beynelmilel şartlardan daha ziyade millî veya kıtavî şartlara tâbi görünen ziraati bile derin bir surette müteessir etmiştir. Ziraî başka buhranlar da biliyoruz. Fakat bunlar, hiç bir vakit cihaşümül bir ittisa peyda etmemişlerdi. 1820 den 1825 e kadar devam eden buhran tamamilе Avrupaî idi; bu buhran, Napoléon muharebelerini takip eden ve metaların sirkülâsyonuna serbestisini iade eden sulhu müteakıp hükûm sürmeğe başlamıştı; kıtlık korkusuyla Garbî Avrupanın her tarafında toprağa buğday ekilmişti; patatesin daima artmakta olan rekoltesi buğday istihlâkını azaltıyordu; zahirinin fiatı yarıyarıya düşmüştü. Menşelerinin kökü çok uzakta olan 1785-1905 buhranı da yine Garbî Avrupaya munhasır kaldı; yeni memleketler hububatının rekabetinden doğan bu buhran buğday fiatının sukutunu ve toprak kıymetinin tenezzülünü mucip ve sanayici Avrupa memleketlerini hayvancılık mahsullerine doğru çevirmeğe müncer oldu. Bugünkü ziraî buhran hiç bir memleketi esirgememektedir. Ve bu buhranın tecelliyatı mintakalara göre başka başkadır; hububat ihraç eden memleketler için bu tecelliyat pek elim ve genç ekonomileri daha sağlam bir temele oturamamış olan medarî memleketler için ise belki daha ziyade fecidir.

Bu buhrana her tarafta aynı araz refaket etmektedir. Evvelâ toptan fiatların umumî ve felâket amiz olan sukutu: bu fiat 1929-1930 da bir sene içinde Birleşmiş Amerika Devletlerinde yüzde 14, İngilterede yüzde 22, Almanyada yüzde 14, Fransa'da yüzde 17 düşmüştür. Cihan marşesi üzerinde yün ve ipek fiatları yüzde 24, buğday fiatı yüzde 33, bakır, çinko, kalay fiatı yüzde 80, kauçuk fiatı yüzde 60 gerilemiştir. Haricî ticaretin tenezzülü de mübadelelerdeki ataleti gösterir: 1929 dan 1930 a kadar ithalât Amerika Birleşmiş Devletlerinde yüzde 34, Büyük Britanyada yüzde 14,50, yine aynı senede ihracat Amerika Birleşmiş Devletlerinde yüzde 30,4, Büyük Britanyada yüzde 21,50 azalmıştır. Sanayideki işsizliğin ne derecelerde korkunç bir şekilde çoğaldığı da artık herkesin malûmdur. 1931 senesi ortalarına doğru işsizlerin resmi tahminlere göre miktarı Almanya'da 4,104,000, Avusturya'da 196,321, Belçika'da 62,339, Danimarka'da 36,100, Fransa'da 53,673, Büyük Britanyada 2,142,821, İtalyada 693,273, Felemenkte 65,952, Çekoslovakya'da 210,908 ve nihayet Amerika Birleşmiş Devletlerinde ise 5 milyon kadardı. İktisadî bu halin sebeplerini aramak ve umumî tezahüratında bunların herbirinin rollerini takdir etmek lâzım gelir. İktisadiyatın hemen her şubesine faik bir surette müessir olan âmilin, istihsal fazlalığı âmili olduğu şüpheden azadedir; bilhassa satın alıcı büyük kütlelerin geçinme seviyelerinin düşmesinden mütevellit istihlâk azlığı ikinci bir sebep bir âmil gibi telâkki olunmalıdır.

İSTİHSAL FAZLALIGI — İstihsalin harikulâde olan tekâmül ve inkişafı, biri ârizî ve muharebeden mütevellit olmak ve diğeri esaslı ve yeni şekil (modern) mesainin şartları ile alâkadar bulunmak üzere iki sebep ile izah olunabilir.

Muharebenin yaptığı tahribatın bir neticesi ve aksülâmeli olmak üzere bütün dünyayı bir ihya, bir yeniden yapma ve yetiştirme humması sardı. Yeniden inşa olunacak harabelerin vüs'ati ve tatmin edilecek ihtiyaçların derecesi sıhhatli bir surette ölçülmeden inşa olunmağa ve yetiştirilmeğe başlandı. Yeni memleketlerde buğday ziraati sahalarına yeni topraklar ilâve edildi; her tarafta, birçok seneler nescî ve demir, çeliğe ait mamulât fıkdanından muhtarip olan marşeleri doyurmak için imâlâthaneler fabrikalar kuruldu. İstihsalin bütün bu yeni vasıtaları, tekniğin ilerlemesinin, rasyonelleştirme prensiplerinin varabildiği en son terakki mikyası üzerinden tutturuldu. Böylece, istihlâkin ihtiyaçlarını aşan bir istihsal tesis olundu; bütün piyasalara arz hâkim oldu. Fakat arkadan talep bunu aynı seyir üzerinden takip etmedi.

Zirai sahada istihsal fazlasını, deniz aşırı memleketlere atfetmek lâzım gelir. Muharebeden evvel 32 milyon hektar vüs'atındaki arazi üzerinde buğday ziraati yapan Amerika Birleşmiş Devletleri, Canada, Avusturalya ve Argentine hükûmetleri 1930 senesinde bu ziraata tahsis olunan sahalarını 49 milyon hektara kadar çıkarmışlardı. Filhakika bu sıralarda 130-135 milyon kental açığı ile sanayici Avrupa büyük bir ithalâtçı olarak kalıyordu. Fakat kıta yavaş yavaş istihsal kabiliyetini bulmakta idi. Rusya bile cihan buğday piyasasındaki eski mevkiini elde etmek hususundaki azmini gösteriyor ve sistemli bir surette istihsalini arttıracak olan plânından dünyayı haberdar kılıyordu. Tereyağı ve et piyasalarındaki müvazeneyi de bu kısım istihsalde görülen fazlalık tehdit etmektedir. Deniz aşırı memleketler 1929 senesinde 1900 senesinden yedi defa daha çok et ve terayğı ihracatı yapmışlardır.

Zirai mahsulâtta meşhut olan tezayüt sadece mezru sahaların bu ittisaından değil idi, ziraatta verimi (randıman) arttırıcı usullerin -makinelere kullanılması, tohumların seçilmesi, çeşit yaratılması, külliyetli miktarda gübre istimali - tatbiki da bu çoğalmaya yardım ediyordu. «Amerika Birleşmiş Devletlerinde 1920 de 246,000 olan traktör miktarı 1929 da 853,000'i buldu. 1870 de amele başına isabet eden ziraat makinelerinin kıymeti 26 dolar idi; bu kıymet 1925 de 200 doları bulmuştur». Aynı sebeplerden dolayı buğdayına daha az toprak tahsis eden Fransa dahi çok mahsul alıyordu; Avrupa bağları 1909 ile 1929 seneleri arasında verimlerini yüzde 28 arttırmışlardı; başka yerlerde de şeker kamışı plantasyonlarının verimi, şeker üsaresi cihetinden daha zengin olan kamış nevilерinin intihabından dolayı üçte bir nisbetinde çoğalıyordu. Böylece başlıca zirai mahsullerin, hububatın bilhassa buğdayın olduğu kadar, şeker, kahve, pamuğunda marşesi tıkandı, adeta imtilâa uğradı. Amerika piyasasın-

da 51 altın frankı bulmuş olan buğday 1930 da 9 altın franka düşmüştü. Aynı zamanda diğer zahirelerin piyasası da çöküyordu.

Sanaide de istihsal fazlasının aynı iki âmilini bulmakta müşkülât çekmeyiz: sınaî ekonominin ittisai, yüksek verim temin eden usullerin tatbiki. Muharebenin tazyiki altında hemen hertarafta vâsi bir sanayi cihazlanması terāküm ettirilmiş idi. Badehu yeni ve hatta eski hükûmetler bile, mamul ihtiyaçlarını yabancı yerlerden tedarik etmek hususundaki mecburî, esaretten kurtulmak için kendilerini sınaî cihazlanmaya sevkeden «autarchie» dalgasına kaptırdılar; büyük sermayeler, mevcudiyet ve devam şartları oldukça sathî ve sun'î temellere istinat eden sınaî birçok teşebbüslere yatırıldılar. Fransanın Lorraine'nin muazzam demir sanayiini harekete getirdiği görüldü. Diğer taraftan Almanyanın Ruhr de yeni fabrikalar kurduğu müşahede olundu. Şilinin nitrat madenlerinin, bütün cihanın azot ihtiyacını tatmin edebilecek bir kabiliyette olmasına rağmen, Avrupada, Amerika Birleşmiş Devletlerinde bir sun'î azot sanayii yaratıldı. Hemen hemen bütün sanayi bu daima çoğaltma, büyüme, yaratma hümmasını, salgınını tanıdı ve tattı. Halile, bunun bir aksülâmeli olmak üzere de, maden kömürü, çelik, çinko, kalay, petrol, pamuk, kauçuk gibi iptidai ve veya nim mamul maddelerin istihsalı de makul haddi aştı.

Aynı zamanda teknik ve rasyonelleştirme, verimleri arttırmakta idi. Fennî keşifler sun'î ipek hasılâtını arttırmağa, havadan azot istihsaline ve petrolden daha ziyade ihtirak kabiliyeti ve maden kömüründen daha çok enerji teminine yardım ediyorlardı. Mamul birçok maddelerin istihsalleri çok kuvvetli firmalarda temerküz etmiş idi. Ve bunlar marsenin ihtiyacından pek aşırı mal yapmak kabiliyetinde idiler. 1931 Economie Internationale'nin altıncı sahifesinde Mösyö Duchemin «bu şirketler, birçok seneler hattâ ümitsiz bir mücadeleye bile tahammül etmeğe muktedirler» diyor.

Esprit International'in nisan 1931 nüshasında «La crise économique mondiale» i yazan Mösyö Bonn'un pek orijinal bir buluş olarak dediği gibi «dünya makûs bir nevi Malthus kanunu tarafından idare olunmaktadır. İstihsal cihazları hendesi bir tenasüp üzere artarken müstehlikler sadece adedi bir tenasübü takiben çoğalmaktadır».

İSTİHLÂK — İstihsalın yeni kabiliyetleri ile boy ölçüşemiyen ve istihsalı müsavi adımlarla takip edemiyen istihlâkin bu hali hiçte şayanı taaccüp değildir. Zaten birçok sebeplerden dolayı, beşerî kütlelerin satın alma kabiliyeti ancak bataetle tekâmül ve inkişaf edebilirdi.

Azalan, nadirleşen bilhassa sınaî mamulâtın müşterileridir. Rusyanın ve Aksayı Şarkın kapanan veya müteasi marşelerinden, mamul maddeler yapan (manifatora) memleketlerin, neler kaybettiklerini tasavvur etmek güç birşey değildir. Bilhassa tarlaları ile yaşıyan bu yüzlerce milyon insan kütleleri, prensip itibarile sanayici milletlerin en tabii mahreci-

lerini teşkil etmelidirler. Fakat, gerek dahili asayişsizliğin milli ekonomilerine tesir etmesinden ve gerekse madeni paranın sukutunun mübadele membalarını kurtarmasından ve gerekse fıkıralıklarının hariçten herhangi bir şey satın alabilmeği imkânsız bir hale sokmasından dolayı bu kütlelerin de hali pek fenadır. Bir Hintlinin ayda vasaî gelirin 7 rupye olduğu hesap edilmiştir. (Bir rubye tahmini 70 fransız frankıdır. Demek ki yevmî gelir iki franktan biraz fazlacadır). Ancak kuru katığa kâfi gelebilen bu gelirin hiçbir iştira kabiliyeti irae edemiyeceği ise bedihi-dir.

Şüphesiz dünyanın bütün ziraî sınıflarının yaşayış ölçüsü, Hindistan veya Çin köylüsünün pek dar olan yaşayış seviyesi derecesinde değildir. Fakat bu sınaî inhitatın sebeplerinin, membalarının büyük bir kısmını da her halde bunların ekonomilerinde maruz kaldıkları müşkülâtta arayabiliriz. Ziraî mahsuller fiatlarının sukutu sınaî memleketlerde elim akisler yaptı; milyonlarca ziraatçının iştira kabiliyetini azalttı, bu tenezzül-den dolayı artık bu sınıf ya hiç bir şey satın almıyor veya eskisine nisbetle pek az bir şey alabiliyor. Tabii bu hal hemen her tarafta sınaî mahsulât talebini nadirleştirdi. Mösyö Bonn «şüphesiz, sınaî, gıdaî unsurlar ve iptidaî maddeleri ucuzca tedarik etmek gibi müsait bir mevkide bulunuyor. Fakat mahreçlerini kaybediyor diyor». Böylece hali hazırda sınaî buhranı ziraî buhran idame ettiriyor fikri teyyüt etmektedir.

MÜBADELE — Dünya ekonomisini muztarip eden vahim marazın istihsal fazlası olduğunu kabul bile etsek mübadelelerin tesadüf ettiği bütün manialar ve engellerin bu ızdırabı arttırdığını ve şiddetlendirdiğini de inkâr edemeyiz. Filhakika iktisadî hayatın vâsi sahaları, ticaretin serbestçe hareketinden mahrum edilmiş bir halde bulunmaktadır. Gümrük kaleleri ile himaye edilen sanayiler her türlü rekabetten azadedirler; ve bunlar sun'î baka şartları sayesinde yaşıyorlar; fabrikalar çoğalmakta ve istihsal fazlası mübalâğaya vardiılmaktadır. Artık, bugün Avrupanın harpten evvelki 26 hükûmeti yerine, yarısından fazlasının 10 milyon nüfustan daha az nüfuslu ve fakat hepsinin ayrı ayrı hususî bir gümrük rejimi olan 36 hükûmete malik bulunduğunu tekrarlamak abestir. Bu hükûmetlerin hepsi kendi yağıla kavrulmak ve kendi kendien kâfi gelmek çarelerini aramakta ve fakat bu suretle de istihsal fazlalığını arttırmaktadırlar.

Hiç bir himaye usulü (protectionisme), Amerika Birleşmiş Devletlerinin kadar, mübadelelerin serbestisine öldürücü darbeler vurmamıştır. 1861 muharebesindenberi birbirini takip eden hemen hemen bütün gümrük tarifelerinde, Amerika marşesi üzerinde herhangi bir ecnebi rekabetinin imkânsız bir hale gelmesini temin gayesile, ithalâta yüksek rüsum koymak usulü takip elunmuştur. Mesele, Amerika sanayiinin dahili marşeyi kendisine hasretmek istemesidir, filhakika memleket dahilinde yapabilecek herhangi bir emtaanın memleket hudutları içerisine hariçten girebilmesi yüksek tarifelerden dolayı adeta imkânsızdır. 1922'deki Fordney gümrük tarifesi, dünyada sanayici hiç bir memleketin daha ta-

hakkuk ettirmediği himayecilik gayretinin koyu bir misalidir. 1922 tarifi her şeyden evvel mamul maddelere karşı hazırlanmış bir tarife olduğundan, hedefi munhasıran Avrupadır diyebiliriz.

Ecnebi ipekli kumaşlar yüzde 50, pamuklular yüzde 25 resim verirler. 1926 de ipekli kumaşlar ithalâtı millî istihsalin sadece yüzde 3 ünü teşkil ediyordu. Orta neviden pamuklu kumaşların ithalâtı ise bu nevi millî istihsalin yüzde birini bile geçememektedir. Madenî sanayie gelince bu kısım imalâttan hiçbirisinin gümrük duvarını aşamıyacağı şüpheden azadedir, halbuki Avrupanın, bu mamulâtı, Amerika Birleşmiş Devletlerinden daha ucuza mallettiği muhakkaktır; Avrupa, Amerika Birleşmiş Devletlerine ne ray, ne dökme boru, ne teneke ve ne de bir çok bitmiş maddeler ihraç edebilir. Hırdavatçılığa ait mamulât kıymeti üzerinden yüzde 47 ve makaslar yüzde 80 den 210 a kadar gümrük resmi verir. Makineler, fennî alât, kimyevî mahsuller, boyayıcı maddeler üzerine olan tarifede de, gözedilen gaye, bunların da Amerika Birleşmiş Devletleri marşesine hulûl-lerini hemen hemen tamamen menetmektir. Avrupanın, sınaî istihsalinin fazlası için, Amerika Birleşmiş Devletlerinde mahreçler bulmak ümidini artık besliyemiyeceği kat'idir.

Bütün bu himayecilik, kapalı ekonomiler doğurmakta ve tabiatile beynelmilel mübadelelere engeller teşkil etmektedir. Kapuların açılmasını bekliyen stok halindeki emtaalar için bu pazarlar yani A. B. D. pazarları artık kaybolmuş pazarlardır. Bu hal, mahallî, fazlai istihsal merkezleri meydana getirmek suretile umumî fazlai istihsalin tesirlerini birkat daha vahimleştirmektedir. Amerika Birleşmiş Devletleri ise bunun acı tecrübelerini tatıyor demektir. Bu muazzam sınaî techizat, cihan pazarının da imtilâ halinden boğulma derecesine geldiği bir sırada Amerika pazarının da hali işbaa gelmesine müncer olmaktadır. İşler bu merkezde iken hatta serbest mübadele her tarafta galebe bile etse bu sistem dahi buhranı halletmek kabiliyetini gösteremez; eşya izdihamından boğulan bu pazarı basit bir havalandırma ile diriltemeyiz. İstihsalin bütün teşkilâtının yenileştirilmesi ve değiştirilmesi lâzımdır. Altının fena bir tarzda olan tevezzüü kredilerin ve paranın aksayan tedavülü de mübadeleyi zorlaştıran engeller meyanında zikrolunmaktadır. Beş senedenberi Amerika Birleşmiş Devletlerinin ve Fransanın azim miktarda ve kendi ihtiyaçlarından pek fazla ve diğer memleketlerin ekonomisinde fıkdanı hissolan altın iddihar ettikleri de söyleniyor, ve bu iddiharın, buhranın en mühim sebeplerinden biri olduğu ileri sürülüyor. Mösyö Rist'in dediği gibi « altın, memlekette memlekete, ve her piyasanın faiz miktarının kendi üzerine yaptığı müsbet veya menfi (cezip veya defedici) tesirlere tab'an, bu memleketlerden her birinin hesaplarının müvazenesinden doğan borçları tasfiyeye memur sadık bir emektar gibi tedavül etmekle iktifa etmiştir. Altının serbestce tedavülü, muhtelif millî ekonomilerin birbirlerine karşı olan müteakıl vaziyetleri hakkında bizi tenvir edebilecek samimî yegâne müş'irlerden biri olarak kalmıştır.»

Bazı İngilizler, Fransayı İngiliz bankasının altınını çektiği için, Büyük Britanyadaki buhranın bir âmili olarak ittiham etmektedirler. Hakikatte Britanya altınının ecnebi bir diyara doğru akması, Britanya plân-çosundaki müvazenesizlikle izah olunabilir. Büyük Britanya dışardan mal satın almakta ve dışarıya, ihracatının ödeyemiyeceği nisbette sermayeler yatırmaktadır, sarfiyatı hasilâtından fazldır; ve halile bu sarfiyatı ancak altın ihtiyatından olarak örtebilmektedir. Binaenaleyh altının Büyük Britanyadan firarı hastalığın bir arazıdır; kendisi değildir.

Dünyanın bütün memleketlerinin aynı zamanda ızdırıp çekmelerini; fiatların düşüklüğünü işsizlik gibi aynı ârazın her tarafta hüküm sürmesini, ve aynı fazlai istihsal hastalığının aynı zamanda hem ziraatı ve hem de sanayii musap kılmasını devrimizin bir alâmeti mahsusası gibi telâk-ki edebiliriz. Dünya, bütün azaları müşterek bir ekonomiden geçinen tek bir vücut gibi görünmektedir. Maamafih bu vücudun eski sıhhatını iade için, umumî ve cihanşümül aynı ilâçlara müracaat hatalı olur. Hakikatte bu cihanşümül buhran millî buhranlardan doğmuştur. Tek bir hâdiseden bahsetmekten ziyade bir hususî buhranlar beraberliğinden bahsetmek daha doğrudur. Kendine has iktisadî bünyesile her memleket, umumî hâdiselere ve umumî muhitin şartlarına hususî bir tarzda tesir icra etmektedir. Pahaliya mal yapan sanayi memleketi olan Büyük Britnya, marşelerinin takallüs ve satışlarının tenezzül etmekte olduğunu görmektedir: bu, esbabı hazıranın daha ziyade teşdit ettiği eski bir haldir. Keza sanayi memleketi olan ve ucuza mal çıkarmak hususunda Büyük Britanyadan daha iyi cihazlanmış bulunan Almanya, mahsulâtını sarfedemeyen bir sınaî cihazlanma imtilâından muztarıptır; imlâthanelerine yatırılmış olan cesim sermayeler, mahmul oldukları faizleri ödeyememektedirler. Aynı zamanda hem ziraat ve hem de sanayi memleketi olan Amerika Birleşmiş Devletleri, bu iki saha üzerindeki istihal çarelerini, mübâlâğaya vardırarak derecede inkişaf ettirmiştir; işba halinde bulunan dahilî vâsi marşeleri mahsulât fazlasını artık beletmek kabiliyetinden çok uzaktırlar, haricî marşelerine gelince, bu marşe de dünya fazlai istihsal yükü altında zebun bir haldedir. Aynı zamanda hem ziraat ve hem de sanayi memleketi olan Fransa teşebbüslerinde daha az cesaret ve fakat iktisadî cihazlanmasında belki daha çok itidal göstermiş vebu huusta büyük bir durbinlik ile harekete geçmiştir; Fransa ihracat için diğer memleketlerden daha az çalışmaktadır; ziraî mahsulâtı için de en çok dayandığı pazar dahilî pazardır; nesciler gibi bazı sanayi filvaki haricî marşelere doğru bakmaktadır, fakat diğer bir çokları da sadece merkez ve müstemleke marşelerine bel bağlamışlardır. Binaenaleyh Fransız iktisadiyatı cihan iktisadiyatı Okyanusunda kopan fırtınanın dalgalarından bir dereceye kadar masundur; fazla cihazlanma haves ve arzusuna diğer devletlerden daha az kapılmıştır. Fransanın bu vaziyeti normal zamanlarda büyük inkişaflara müsait olmıyan ve fakat bozuk anlarda fırtınanın sademelerine karşı nisbî bir tahaffuz çaresi addolunabilen bir ihtiyat ve tam orta vaziyetidir. Esasında ziraî olan diğer memleketler bu sademelere muhtelit ekonomili memleketlerden daha az dayanabilmektedirler; ziraî

buhran esnasında bütün millî iktisadiyat müteessir olur. Kahvesile Brezilyanın, hububat ile Argentine'nin buğdayı ile Şarkî Avrupanın, kauçuğu, pamuğu, zeytî maddeleri ile Medarî müstemlekelerin hali işte böyledir. Velhasıl beynelmilel iktisadiyatın halî hâzırının tetkiki, umumî mutalar, malumeler ile iktifa edemez; bu tetkik, mutlaka her memleketin iktisadiyatının mahallî ve millî şartlarının bilinmesi üzerine istinat etmelidir.

II. — ZIRAAT.

Uzun zamanlar buhranın kurbanları meyanında, sadece sanayi ve nakil vasıtaları nazarı dikkati celbederdi. Ziraatin ve zürrain şikâyetleri galiba sesi daha az kuvvetli ve sözü daha az dinlenen kısmından olduklarından ismâ olunmazdı. Fakat bu şubenin de vaziyeti nihayet umumî ekonominin esaslı bir unsuru gibi görünmeğe başladı. Hattâ zirai buhranın cihan buhranının temel kısmını teşkil ettiği fikri ileri sürüldü. Dünya zenginlikleri meyanında ziraatin kıymeti ölçüldü; 1925 de istihsal olunan hububatın ve nebatî gıdaı unsurlar kıymetinin 27513, milyon, etinki 6795 milyon, nescîlerin 5910 milyon dolar tutabileceği müşahade olundu. Kıt'alar arasında icra edilmekte olan bahrî nakliyatda buğday, mısır, pamuk, yün gibi büyük mahsulâtın esas rolü oynadıkları görüldü. Beynelmilel bütün istihbarat merkezlerinde zirai bir dokümantasyon (vesikalara istinat edici malûmat toplamak) toplanılmasına başlandı.

Ziraatin vaziyetinin esaslı ârazı fiatların düşüklüğüdür. Zirai fiatların 1913 deki müş'iresini 100 ile ifade edersek Amerika Birleşmiş Devletleri için 1928 de bunun 139 u bulduğunu ve 1930 kânunuevvelinde ise 97 ye düştüğünü görürüz. İtalya için 1928 de 144,6, kânunuevvel 1930 da 91,8 idi. Meselâ Almanya'da, Macaristanda, Polonyada da aynı tarzlarda fiat düşmüştü. Sukut bilhassa 1929-1930 da şiddetli olmuş ve memleketine göre yüzde 7-38 i bulmuş idi. 1925-1926 senesinde Chicago'da buğdayın 60 liwri (bir liwr yarım kilo) 163 sente idi. Aynı nevi buğday 1931 şubatında 79 sente düşmüştü. Fiatların bu tenezzülü, bize, marşenin ne derecelerde işba halinde olduğunu ve satılamamış cesim stoklar yığınının mevcudiyetini ve bir kelime ile ifade etmek istersek harûkulâde bir istihsal fazlasını ifade eder. Ziraat, mahsulünü pek fena fiatlarla satabilmektedir. Bu sadece fazla istihsal ettiğinden değil aynı zamanda pek pahalıya da mal olduğundandır.

Filhakika uzun zamandanberi, mahsulünün satımından çiftçinin eline geçen para ile o mahsulü yetiştirmek için sarfettiği para arasında hakikî bir müvazene inkıtaı, bir nisbetsizlik nazarı dikkati celbetmektedir. Her tarafta istihsal masrafı, zürraa gayrikâfi bir kâr bırakmaktadır. Harpten evvelki (gündelik, toprak kirası, alât ve edevat amortismanı, gübre, elbise ve saire) zamanlara nisbetle işletme masrafları müşiresi, zirai mahsullerin satış fiatları müş'iresini memleketine göre bugün yüzde 10 dan 40 a kadar geçmektedir. Bu hale bir misal olmak üzere sadece Felemengi zikrederim: burada 1911-1914 vasatisine nazaran (100) 1929 haziranında

müş'ireler zirai mahsulât için 129, gündelikler için 204, istihsal masrafı için 163 idi. Halbuki ziraat iktisadi faaliyetin bütün şubeleri meyanında, istihsalini marşelerin taleplerine göre tevzine en az imkân bulabilen bir şubedir. Haliharekete getirdiği kuvvetleri keyfine göre kullanan ve em-rine tâbi kılan sanayiın aksine olarak ziraat tabii kuvvetlerin esiri olarak kalmaktadır. Mevsimlerin cilvesine göre de, ziraat, bereket senelerine ve kâh ta cılız senelere maruz kalır. Bundan başka şayet ziraat mahsulünü değiştirmek isterse nihayet makinalarını değiştirmekle iktifa edebilecek olan bir fabrika kolaylığıla bunu yapamaz; kendisine, yeni teşebbüsüne bir veçhe verebilmek ve mahsulünü ona göre hazırlamak ve tahakkuk ettirmek için uzun bir zaman lâzımdır.

Şimdi evvelâ bazı büyük mahsulleri ve badehu bazı büyük zirai mem-leketleri nazarı mütalâaya almak suretile zirai meseleleri tetkik ve tah-lil edelim:

ZİRAİ MAHSULLER — Başlıca üç zümre mahsul, hububat, nesciler, me-darî mahsuller bütün cihanda zirai ekonominin müşterek hatlarını takip etmemize müsaittir. Hububat meyanında buğday, insanların gıdalanma-sında ve beynelmilel ticarete oynadığı rolden dolayı birinci mevkii işgal eder. Harbin arifesinde buğday marşesi hemen hemen müvazenesini bul-muş olduğundan piyasa fiat oynaklıklarından masun idi; maamafih fiat-ların yükselmesi bir az mânidar idi. Bu, istihsal tarafından ayni nisbette takip olunamıyan bir istihlâk tezayüdü ifade edici bir hal demektir. Bun-dan bir çok kişiler endişeye düştü. Ve bir gün gelirden insanlar buğdaysız kalır diye bu zeriyaata yarayabilecek topraklar aranmağa başlandı. Elyevm her şey değişmiştir. Bildiğimiz sebeplerden dolayı istihsal 1913 ile 1930 arasında dörtte bir artmak suretile fevkalâde çoğaldı. Bu tezayüt esas itibarile Canada, Amerika Birleşmiş Devletleri, Argentine, Avusturalya gi-bi deniz aşırı memleketlerden gelmektedir; harp esnasında Şarkî Avrupa-nın gösterdiği zaaf ve gevşeklikten cesaret alan bu dört memleket, o za-mana kadar sinai Avuranın adeta buğday mütehhidi demek olan Avrupa-nın bu kısmının yerine geçti. 1913 ile 1926 arasında buğday ziraatına tahsis olunan arazi Canada'da 2,025,000 hektardan 10,220,000 e, Amerika Birleşmiş Devletlerinde 19,060,000 dan 24,760,000 hektara geçiyordu. 1909-1913e nisbet-le (=100) buğday istihsali Canada'da 215 i, Amerika Birleşmiş Devletle-rinde 119' u, Argentine'de 165 i ve Avusturalyada 172 yi buldu. Fakat bu esnarlarda, Avrupa, istihsalini ihya ve Rusya piyasada tekrar arzı endam etmeğe başladı. Diğer taraftan, buğdy istihlâki, geçiniş seviyesi yüksek olan memleketlerde kendisinin yerini kısmen sebze, meyva ve süt mahsu-lâtı almış olmasından dolayı azalıyordu. Yavaş yavaş cesim buğday stok-ları teşekkül etti. 1930 temmuzunda Amerika Birleşmiş Devletlerinde 80 milyon, Canada'da 30 milyon kental stok vardı. Aynı zamanda fiatlar yu-varlanıyor ve bu yuvarlanma iyi mahsul seneleri ile büsbütün vahim bir şekil alıyordu. 1926 senesini 100 müş'iresile gösterir isek 1927 de 90, 1928 de 83, 1929 da 79 ve nihayet 1930 da ancak 76 müş'iresini buluruz.

Keten müstesna olmak üzere bütün nesciler de hububat misilli aynı ârazı göstermektedir: fiatların sukutu, istihsalin çok miktarda olan tezayüdü. 1909-1913 den 1929 a kadar pamuk istihsalı 47,960,000 kentalden 56,710,000 kentale, ipeyinki 2,204,000 dan 4,659,000 e; Hint kenevirininki 15,316,000 den 17,680,000 e, yününkü 7,332,000 den 9,960,000 kentala çıkmıştır. Esaslı ve adeta münhasır bir ziraatin bir ekonomiye nasıl uğursuz gelebileceğini pamuğun hali bize pek güzel gösterebilir. Bu kadar az bir zaman içinde pek az mahsul, pamuk derecesinde yıkıcı bir fiat sukutuna maruz kalmıştır. Middling pamuğunun 1927-1928 de yarım kilosu 19,7 sent idi. Bu fiat 1928-1929 da 18,67, 1929-1930 da 15,79, nihayet 1930-1931 de 9,11 sente düşmüştür. Yalnızca pamuktan geçen pamuk mıntakaları için pek müthiş olan bu felâket federal hükûmetin (A. B. D.) müdahalesini zarurî kıldı. Pamuk piyasasını kontrol etmek ve fiatları tutmak vazifesi resmî bir müesseseye, **Federal Farm Board** a tevdi olundu. 1930 senesi ortasına doğru 10 milyon balya kadar pamuk marşeyi tıkağından, bu müessese stok yapmak ve fiatları yükseltmek gayesile 3 milyon balya kadar pamuk satın aldı. Filhakika pamuk piyasası yükseldi, ve fakat bu yükselme haricî marşelerde Amerika pamuğunun yerini alan yabancı pamuk lehine oldu. Tehlike büyük olduğu ve âcil tedbirler alınması lüzumlu bulunduğu cihetle 1931 senesi rekoltesinin üçte birini yakmak fikri bile ileri sürüldü; fakat pamuk yetiştiriciler bu fikri huşunetle reddettiler. Bu çapta bir buhran şüphesiz bütün cihanda elim akisler uyandırır; pamuk sanayii yapan Fransız mıntakaları, mamul maddelerini kıymetten düşüren bu fiat düşkünlüğünden pek elim bir surette müteessir olmuşlardır. Mahsul fazlasının iştirası suretile pamuk ziraatı yapanları himaye eden Mısır maliyesi vahim bir tecrübe devresi geçirmektedir; ve pamuk ziraatinin inkişaf etmeğe başladığı bir çok Fransız müstemlekelerinde, genç ve sermaye itibarile fakir bu teşebbüsler için bu buhran bir afettir.

Kahve, çay, kakao, şeker, baharat, vanilya gibi medarî mahsulât ta istihsal fazlasından az müteessir olmuyor değildir; fakat pahalı mahsul ve ziynet metal olan bu kısım, daha ziyade, bazı içtimai sınıfların iştirakabiliyetlerinin bir kısmını kaybetmesinden mütevellit bir talî istihlâk buhranına maruz bulunmaktadır. Diğer bir çok mezruat için olduğu gibi bu mezruat için de, istihsal fazlası, yetiştirme sahalarının şuursuz bir surette arttırılmasından ve piyasanın istikbaline yetiştiriciler tarafından beslenen hudutsuz bir emniyetten ileri gelmektedir. Yeni nevilerin keşfi, muzır haşerata karşı mücadelede muvaffakiyet, sınaî usullerin islâhı gibi teknik terakkilerde istihsalin tevessü etmesine yardımda bulunmuşlardır. Maatteessüf bu terakkiler piyasanın bozuk olan halile karşılaşmakta ve bundan başka adeta her şey fiatları düşürmek için elele vermiş gibi görünmektedir. 1909-1913 den 1929 a kadar cihanda şekerin umumî istihsalı 175,210,000 kentalden 274,210,000 kentala geçmişti. 1929 senesi nihayetinde Amerika Birleşmiş Devletlerinde, Cuba'da, Avrupada 5 milyon kentalden fazla şeker stoku toplanmış idi. İstihsalin bu tezayüdü bilhassa şeker kamışından ileri gelmekte bulunmuş olduğundan, şa-

yet muhtelif hükûmetler pancar ziraatını kuvvetli gümrük tarifeleri ile himaye etmezler ise, bu ziraat hiç bir zaman vergili bir vaziyete irişemeyecektir; Fransada 1928 denberi birbirini takip eden üç kanun bu rüsumu yükseltmiştir: fakat bir taraftan da, himaye, şeker pancarı ziraatı yapanları maattessüf cesaretlendirerek bunları ziraat sahalarını arttırmaya sevketmektedir. Bu ise şeker kamışından maada bir de şeker pancarının istihsal fazlası tehlikesine maruz kalması demektir.

Kahve piyasasının XX inci asrın başındanberi geçirdiği şiddetli sadmeler ile hiç bir buhran boy ölçüşemez. Bu piyasa, bir memleketin, Brezilyanın kendi başına, dünya istihsalının dörtte üçünü yetiştirmesinden dolayı pek müstesna şartlar irae eder; bu mahsulü müteessir eden her buhran Brezilya iktisadiyatını ta temelinden sarsar, alt üst eder. Halbuki kahve istihsal fazlası Brezilyada «kronik» bir hastalık ve daimî bir tehliktir. Bir birinci buhran 1906 da fiatların âzim miktarda sukutu yüzünden baş göstermiştir. Sao Paulo hükûmeti kahve satın alıcılığı yaptı; Amerika ve Avrupanın bir çok büyük bankalarından 30,500,000 İngiliz lirası buldu, ve piyasadan 8 milyon çuval kahve çekti. Kahveyi bu kıymetlendirme ameliyesi muvaffakiyetle bitmişti ve 1909 da hükûmet buhrana tamamiyle hâkim idi, yükselen fiatlar ise 1917 ye kadar tok olarak kalabildi. Harpten mütevellit ikinci bir buhran 1917 de yeni bir fiat düşüklüğünü mucip oldu: Sao Paulo hükûmetinin üç milyon çuvallık bir stok teşkile hadim yeni bir müdahalesi; fiatların yükselmesine müncer olan ve Sao Paulo hükûmeti hazinesine oldukça kârlar temin eden yeni bir kıymetlendirme ameliyesi. Üçüncü bir buhran 1921 de hasıl oldu; hükûmet yeniden müdahaleye karar verdi. Londradan büyük bir istikraz aktolundu ve yeniden üç milyon çuval kahve stoklandı ve 1928 e kadar devam eden bir fiat yüksekliği temin olundu. Maattessüf her zaman ve bu biçim operasyonlarda olduğu gibi fiat yüksekliği kahve plantasyonlarının ittisanı mucip oldu. Sao Paulo hükûmeti dahilinde kahve ağaçlarının miktarı 1905 deki 688,850,000 dan 1921 de 1,181,000,000 e çıktı. Bilhassa velut olan bütün bu yeni plantasyonlar kahve mahsulünü 1920-1927 deki (orta sene) 20 milyon çuvaldan 1927 - 1928 senesinde 36 milyona çıkardı. Yani cihan kahve istihsaline 14 milyon çuvallık bir fazlalık ilâve etti. 1928-1929 daki fena bir mahsulden sonra 1929-1930 senesi, yeniden mevcut stoka 7-8 milyon çuvallık bir fazlalık yükletti. O suretleki, 1930 senesi nihayetinde Brezilyada, cihan kahve istihlâkinin iki senelik miktarına müsavi yani 40 milyon çuval kahveden mürekkep bir stok toplanmış oldu. Bu yeni buhran, bir kere daha hükûmeti, kahve ağacı dikicilerini himayeye mecbur etti. 1930 da 10 senede elden çıkarılmak üzere 16,500,000 çuval kahve stoklayabilmek için muazzam bir istikraz yapıldı. Bu yeni kıymetlendirme tecrübesi, cihanşümul bir istihlâki olan bir maddenin piyasasını bir kere daha malî bir gurubun kontrolu altına vermiş oluyor demektir. Halbuki fiati tutmanın bu sistemi, satılamıyan kahvenin gittikçe çoğalan yığınına güç mukavemet edebilmektedir: kahveler denize dökülmektedir.

Medarî memleketlerde daha pek çok istihsal fazlası misalleri zikrolunabilir: manyoka, kopra, araşit; yağ palmyesi taneleri. Fakat kahvenin hikâyesinden sonra kauçuğun hikâyesi de dinlenmeğe lâyıktır. Otomobilin inkişafının fazla ve daima artan bir kauçuk istemesi 1909 senesinden başlar. Akıllara hayret verici menfaatlar temini hırsıyla o zamanlar ortalığı bir kauçuk plantasyonu humması sarmıştı: Malezyanın bazı kumpanyaları aksiyonerlerine 1911-1919 seneleri esnasında senevi yüzde 215 temettü dağıttı. Aynı seneler esnasında 11 kumpanyada senevi yüzde 117 temettü verdi. Bütün plantasyonlar işlenebilme yaşına geldikleri zaman dünya marşesi üzerine hemen hepsi Malezya veya Cava plantasyonlarından gelme muazzam bir kauçuk kütlesi çöktü. (1913 de 114,000 ton, 1926 da 660,000 ton, 1929 da 882,00 ton, 1930 da 830,000 ton). Fakat istihsalin seyri istihlâkin seyrini pek çok geçiyordu: 1913 de yarım kilosu 60 frank olan kauçuğun aynı miktarı 1930 da sadece 4 franke düştü, ne feci sukut. 1926 fiatları müş'iresini 100 telâkki edersek bu müş'irenin 1930 kânunuevvelinde 13 e düştüğünü görürüz.

Bu felâket ve musibeti Britanyalı yetiştiriciler 1920 denberi tahmin ve bunu durdurmağa teşebbüs etmişler ve hattâ bir kaç sene de felâketin vukuuna mâni olmuşlardı. Stewenson plânı namı altında Londranın Colonial office'i bir istihsalî azaltma politikası tavsiye etti; 1922 senesi nihaytinde, her plantasyonun, 1919-1920 senesi esnasında ihraç ettiği miktardan ancak yüzde 69 fazlasını ihraç edebileceği tahtı karara alındı. Kauçuk istihsalinin coğrafi bu temerküzü -plantasyon suretile yetiştirilen kauçuğun yüzde 93 ü Cenubî Asyadan ve bu yüzde 93 den de onda yedisi de Britanyanın Seylân ve Malezya müstemlekelerinden geliyordu -bu plânın tatbikatını kolaylaştırıyordu. Fakat bu plân bir çok müşkülâta duçar oluyor ve nihayetsiz itirazlara uğrıyordu. Her plantasyon büyük sermayeler bel'etmiş olduğundan kauçuk akıtma ameliyesini durdurmak çok ziyanlı bir iş oluyordu; diğer taraftan toplanması çok müşkül ve pahalı olan « serengeros » ları (cauçuk mayiini toplayıcılar) dağıtmakta çok tehlikeli idi. Fransız Hindi Çinisinde ve Felemenk Hindistanında şayet aynı tedbirler tatbik edilmeyecek olursa, Britanya plânını muvaffakiyetle tatbika devam edebilmek imkânsız görünüyordu: halbuki Cava hükûmeti, 1928 de, kendi başlarına 88,000 ton kauçuk istihsal eden yerli binlerce yetiştiricilere bu tahdidatı tatbik etmeği reddetti. Diğer taraftan Amerika Birleşmiş Devletleri de bu fiatı yükseltme teşebbüslerine bütün kuvvetleriyle mukavemet etmeğe başladılar ve eski kauçukların tekrar istimalini tanzim ve tekâmül ettirmeğe ve böylece Britanya maliyecilerinin tasavvurlarına karşı koymağa ve istihsalin azaltılmasından mütevellit faydaların hiç olmazsa bir kısmını lüzumsuz bir hale sokmağa muvaffak oldular. Bilhassa 1925 mayısı ile 1926 nisanı arasında fiatları yükseltmeğe muvaffak olduktan sonra Stewenson plânı nihayet 1928 nisanında muattal kaldı. Fiatları yükseltmeğe muvaffak olan bu plân aynı zamanda kauçuk ağacı yetiştiricileri de yeni plantasyon ihdasına sevk etmiş oldu; binaenaleyh bu yüzden kauçuk marşesi 1930 başlan-

gıcında yeni bir imtilâa uğradı; bir İngiliz - Hollanda komitesi nihayet muayyen bir zaman için kauçuk akıtma ameliyesini durdurmanın zarurî olduğu kanaatına vardı; fakat bu defa dahi Felemenk hükûmeti itilâfı suya düşürdü. Müteaddit büyük plantasyonlarda ham kauçuğun maliyet fiatı satış fiatının bir mislidir!.

ZİRAÎ MEMELEKETLER — Bütün dünyayı sarmış olan ziraî buhran her memleketi aynı suretle ve aynı sebeplerden dolayı müteessir etmemektedir. Bu buhranın mintakavî çehrelere malik olduğu iddia olunabilir. İktisadî bünyeler birbirinden farklı olduğu gibi vaziyetlerde birbirinden farklıdır. Binaenaleyh Garbî Avrupa ziraatinin tanzimine uygun gelebilecek herhangi bir proje Şarkî Avrupa ve Şimalî Amerikaya uygun gelmiyebilir.

GARBÎ AVRUPA — Britanya memleketleri çerçevesi dahilinde, Britanya ekonomisi ile İrlanda ekonomisi beyninde derin bir fark gözetmek icap eder. Bu iki ekonomi ne iktisadî ve ne de içtimai şartları cihetinden birbirlerine benzemezler. Büyük Britanya'da kabili zer toprakların nisbeti oldukça daha fazladır; binaenaleyh ziraat, hububat (buğday) fiatlarının tenezzülünden pek mühlik ıstıraplar duymaktadır; 1930 senesinin dört ilk ayı esnasında bu tenezzül yüzde 8 i geçmiştir. Buğday ziraati artık kendisine emek vereni korumaktan çok uzaklaşmış olduğundan, çiftçi, kendisini, Britanya ziraatinin ziraat topraklarını çayır ve mer'aya tebdil eden eski temayül ve tekâmülüne git gide daha ziyade kaptırmaktadır. 1920-1930 arasında sapan İngilterede ve Galler memleketinde tam 810,000 hektarlık arazi kaybetmiştir; buğday tarlaları 1918 de 1,131,285 hektar vüs'atında idi. 1929 da bu nisbet 560,293 hektara düşmüştür.

Britanyaya mahsus iki mesele de, tarlada çalışacak kolun azlığı ve işletmelerin vasatî büyüklüğü ziraatin vaziyetini vahimleştirmektedir. İstatistikler 1921 den 1930 a kadar muntazam ziraat amelesi miktarının 35,000 ve gündelikçilerin ise 40,000 eksildiğini kaydetmektedirler. Binaenaleyh bu membain (yani ziraat amelesi veren membain demek istiyoruz) gittikçe kuruduğuna ve dolayısıyla ziraî gündeliklerin yükselmesine şahit olmaktayız. 1924 de kabul olunan bir kanun asgarî bir ücret tesbit etmiş ve mesai saatlarının miktarını azaltmıştır. 1913 denberi mesai saati başına isabet eden ücret miktarı bir misli artmıştır. Şarkî Anglie'ye yeni ithal olunan ve elemegi hususunda pek müşkülpesent bulunan şeker pancarı acaba aynı zamanda hem fiatların düşüklüğüne ve amele gündeliklerinin yüksekliğine nasıl tahammül edebilecektir? Müsait istihsal şartları temin için İngiltere bir tarife politikası kabul ettiği gün (İngilterenin nihayet bir himaye sistemi kabul ettiğini biliyoruz.) belki bu pancar ziraati da himaye sistemine tâbi tutulur. Diğer taraftan Britanya ziraatında ki mutat işletme tarzı, bu ziraata (yani şeker pancarı ziraatına) inhita-ta karşı muvafakiyetle mücadele için icabeden iyi vaziyeti veremeyecektir. Hemen hepsi bilvâsıta işletilen İngiliz çiftlikleri, bir çok Fransız, İrlanda çiftlikleri gibi bütün işleri yalnız başına çiftçinin ailesi ile birlikte deruhte edebilmesi için kâfi derecede küçük değildir; hepsi dışardan kol te-

darikine mecburdur. Bu ise pahalıya oturmaktadır. Diğer taraftan, bu çiftlikler Fransanın limonlu ovalarının bazı çiftlikleri gibi, mahsulün maliyet fiatında bir tenezzül temini için umumî surette makina istimaline müsait olacak derecede büyük çiftlikler de değildirler. Binaenaleyh bir çok Britanya çiftçisi sıkıntıdadır. Borçlarının faizini ödemek ve işletmelerini himaye etmek için icap eden paraya malik değildirler. Bu parayı bulmak için güvenecekleri yegâne yer de kendi mal sahipleridir, halbuki onlar da iyice sarsılmış bir vaziyettedirler.

Büyük Britanyanın karşısında bugünkü İrlanda yı bilâvasıta toprağını işliyen ve küçük mülkiyetli bir memleket gibi görmekteyiz. İrlanda'nın bu içtimai bünyesi, malûmdur ki köylülere üzerinde çalıştıkları toprakları satın almak ve arazi sahiplerine de bu muameleden asgarî bir fedakârlıkla sıyrılabilmek fırsatını bahşeden arazi kanunlarının eseridir. Hükûmet tarafından kendilerine yapılan vacibüttediye bir avans sistemi köylülere işledikleri toprağı yavaş yavaş satın almak imkânını verdi. Böylece mütezayit bir miktarda köylü mülkiyetleri ihdas olundu: 1870 de 877 (52,906 akr), 1881 de 731 (30, 657 akr), 1885-1889 da 25,367 (942,625 akr), 1891-1896 da 46,834 (1,482,749 akr), 1903-1909 da 270,396 (9,307,391 akr), 1903-1909 da derdesti icra 46,621 (1,492,243 akr). Bugünkü İrlanda mutasarrıf köylüye malik bir ülkedir; 1922 de burada 13 milyon akra malik 400,000 mülkiyet eshabı vardı. «Kooperasyon» dan bol bol istifade ederek iktisaden yavaş yavaş kuvvetlenmek ve zengileşmek vazifesi artık bu küçük mutasarrıflar zümresinindir. Filhakika ziraatçı İrlandanın başlıca zenginlik membaı olan süt sanayii gitgide daimî bir surette kooperatif esasını islah etmektedir. Hususî süthaneler, süt mahsulâtının istandartlaştırılmasına daha kabiliyetli olan koperatif süthaneleri karşısında yavaş yavaş erimektedir. Mamafih İrlanda ziraati umumî buhranın kendisine sirayetinden masun kalamamıştır. Fiat tenezzülleri, daha arazi borçlarından kurtulmak mecburiyeti altında bulunan köylülerin malî kabiliyetlerini epeyce azaltmaktadır. Bununla beraber ve her şeye rağmen İrlanda çiftçisi, evvelâ, vasatî olarak 30 akr dan aşağı olan küçük işletmeleri için pek az gündelikli amele kullandığından ve mahsulleri esas itibarile et ve süttten ibaret bulunduğundan dolayı buhrandan Britanya çiftçilerinden daha az mustarip olmuştur. İrlandanın zirai istihsalinin heyeti umumiyesinde, hayvanlar yüzde 40, süt ve tereyağı yüzde 13,7, kümes hayvanatı ve yumurta yüzde 9, mezru tarlalar rekoltesi ise sadece yüzde 8 nisbetinde bir yer işgal ederler.

İrlanda hububat ithal etmeğe mecburdur. 1930 da et (kesilmiş veya ayakta) ihracatı umum ihracatın yarısını bulmuştu. Halbuki umumî fırtınaya, hayvanî mahsulâtın fiatları nebatî mahsulât fiatlarından daha iyi dayandıklarından, İrlanda ziraati buhrandan daha az sarsılmaktadır. Nihayet pek çok bir inme tehlikesine karşı, İrlanda, ta yanbaşında, kendisinin yetiştirebileceği miktardan pek çok fazla et ve tereyağı bel'eden Britanya marşesi garantisine maliktir. Büyük Britanyanın istihlâk kabili-

yeti kazara azalsa bile, İrlandanın, ziraî mahsulâtının ihracatının felâket engiz bir şekil ve nisbette tenezzülünden endişeye düşmesi varit değildir.

Bugünkü devrin gayri tabii (anormale) şartları, **Belçika** ve **Felemenk** zira' ekonomisinin kendine has sıfatlarını bütün manasıyla tebarüz ettirmektedir. Belçika, buğday, diğer hububat ve şeker pancarı gibi büyük mezruata daha çok arazi tahsis etmiş olmasından dolayı Felemenkten daha ziyade ıstırap çekmektedir. 1924 de şeker pancarı ziraatına tahsis olunan saha 84 bin hektar idi. 1930 da bu miktar 45,000 e düştü. Bilhassa bu mezruat üzerine çalışan orta ve büyük çiftlikler fazla olarak bir de gündelikli daha çok kol kullanmalarından dolayı pek vahim bir şekilde buhrandan zarardide olmuşlardır. Bu kabil çiftliklerin temayüz ettikleri diğer bir meşguliyet şubesi de cer atı yetiştirmek idi. Bu da kendilerini sukutu hayale uğraymağa başladı; 1926 da bu çiftlikler daha 30-35 bin at ihraç edebiliyordu. Ecnebî memleketlere yapılan bu satış ta, gerek otomobil ile cer den mütevellit rekabetten ve gerekse Alman ve Fransız gümrük rüsumunun ağırlığından dolayı yüzde 30-40 tenezzüle uğramıştır. «Bir Belçikalı ziraatçı, at yetiştiricilerimiz iyi cinsten binlerce tayı mezbahaya göndermek mecburiyetile karşılaşılıyorlar diyordu». Civar memleketlerde olduğu gibi Belçikada da buhrana en iyi dayananlar ailece çalışan ve hemen hemen kendi yağla kavrulabilen ve ihracata manasız bir nisbette süt tereyağı, yumurta, tavşan gönderen küçük çiftçilerdir. Bunlara, ayrıca, en kuvvetli tipi **Boerenbond** olan bir koperatif teşkilâtı da destek olmaktadır.

Belçika ekonomisi yanında Felemenk ekonomisi bize orijinal (hususî) hatlarını arzeder. Bu ekonomi de, büyük mezruat nebatatını buhrandan vıkaye edememiştir. Cihan mübadelelerine serbestçe açık olan Felemenk, hububat için dünya marseşinin fiatlarını kabul etmek mecburiyetindedir. Binaenaleyh hububat, şeker pancarı, patates zer eden büyük çiftlikler buhranın son derece musabıdırlar ve bunlar gündeliklerin yükselmesine ve borclarının yüküne tahammül etmek mecburiyetindedirler. Hububatın çoktanberi rüc'at halinde bulunması bundan mütevellittir. 1,280,000 hektar daimî çayıra mukabil sadece 900,000 hektar mezru tarla vardır. Pek yıkıcı olan buğday ziraati büsbütün ortadan kalkmak tehlikesindedir. Felemenk buğday mahsulü millî istihlâkin sadece dörtte birini temin ettiğinden memleketin menfaati bunun daha ziyade azalmamasını amir bulduğundan, hükûmet buğday ziraatinin lehine olarak hiç olmazsa istatükoyu muhafaza etmek için müdahale mecburiyetinde kalmıştır. Ekmek imalinde yerli onun dörtte bir nisbetinde istimalini mecburî kılan bir kanun vardır. Patates ziraatı da buğday ziraatı gibi fiat düşkünlüğünden müteessirdir. Felemenğin Şimal ve Şimalî Garbisinde temerküz etmiş olan nişastahaneler istihallerini 1927 deki 1,209,000 kentalden 1929 da 2,250,000 kentala çıkarmışlardı; fakat nişastanın fiatı 1927 temmuzundaki 147 müş'iresinden (100 = 1910 - 1914) 1930 eylülünde 69 müş'iresine düştü.

Nişasta imal edenleri tutmak için, hükûmet, bunlara kredi açtı. Bilmukabele, fennî metodlar tatbik eden ve satış için iyi teşkilâta malik müteaddit «specialise» mahsulât, buhrandan müteessir olmamaktadır. Bu kabil mahsulâtı, buhrana karşı kendi nefasetleri: müdafaa etmekte ve bunlar küçük işletmelerde istihsal oluna gelmektedirler. Et, süt mahsulâtı, sebze, Felemenk meyveleri hariçteki müşterilerini kaybetmemişlerdir. Ve kooperasyon da istihsale daha ziyade insicam, kuvvet ve ahenk vermektedir. Yalnız sütçülük için, 1930 başlangıcında Felemenkte, 433 ü bir müttehit gurup teşkil etmiş olan 603 kooperatif vardı. Bu 433 lük gurup 1929 senesinde 2200 milyon kilogram süt üzrinden muamele yapmıştı.

Cenubî İsveçin, Şimalî Garbî Avrupasının diğer memleketlerine oldukça müşabih bulunan ziraati aynı müşküllerle karşılaşmaktadır. Fakat bu ziraat, gerek arazi rejimin ve gerekse mahsulâtının nevi sayesinde bir dereceye kadar bir mukavemet kabiliyetine maliktir. Evvelâ, burada küçük mülkiyetler hâkimdir; hatta bu kabil mülkiyetlerin tezayüde bile bir temayülü vardır. Fazla olarak büyük işletmeler de parçalanmağa mütemayildir; toprak mülkiyetlerinin beşte dördü 10 hektardan eksik bir vüs'attadır. Ve hemen hepsi et, süt, tereyağı, peynir, yumurta gibi hayvan mahsulâtına doğru dönmüşlerdir. 1927 den 1930 a kadar ineklerin mikarı yüzde 10, domuzların miktarı da yüzde 23,2 artmıştır; kiyahî nebatat mezru satırların daima mütezayit bir kısmını işgal etmektedir. (1930 da mezru satırların yüzde 43 ünü). Böylece hububat ithaline mecbur olan İsveç tereyağı et, domuz ve yumurta ihraç etmektedir. İsveç, İrlanda, Danimarka ve Felemenk ile beraber, hayvan mahsulâtına ve Alman ve Britanya marşesini besleyen hayvan mahsulatı ihracatına kendini vermiş küçük ziraatçı memleketler meyanında ahzı mevki etmiştir.

ŞARKİ AVRUPA — Şarkî Avrupaya girdiğimiz zaman karşımızda, iktisadî bünyesi Garbî Avrupadaki memleketlerden daha basit ve az sanayileşmiş ve esasında ziraatçı memleketler buluruz. Ziraattan yaşayan ahalinin nisbeti Bulgaristanda yüzde 79 u ve Romanyada yüzde 78 i, Yuğoslavyada ve Lituanıyada yüzde 76 i, Lehistanda yüzde 64 ü ve Macaristanda yüzde 58 i bulur. İhracatın umumî kıymetinde zirai mahsullerin mevkii Bulgaristanda yüzde 80-85, Yuğoslavya ve Lituanıyada yüzde 65-70, Romanyada 60-65, Lehistanda yüzde 50-60 dır. Hububatın büyük istihsalcisi olan bu zirai memleketler, Garbî Avrupanın bazı memleketleri misillu, daha çeşitli ve daha fennî olarak yapılmış bir ziraatın gelirden ekonomilerini tevzin çaresini bulamadıklarından, buğdayın ve zahirenin fiatlarının sukutundan son derece müteessir olmuşlardır.

Bundan başka bunlar kısmen olsun Garbî Avrupa marşelerini kaybetmişlerdir. 1909-1913 devresi esnasında, sanayici Avrupanın on bir memleketi, ithal ettikleri 133 milyon kental buğday (orta sene) dan 61 milyonunu Şarkî Avrupadan ve mütebakisini deniz aşırı memleketlerden satın alıyordu. Bilmukabele 1927-1928 senesi esnasında aynı Avrupanın İthal ettiği 172 milyon kental buğdaydan sadece 6 milyon kentali Şarkî

Avrupadan geliyordu. (162 milyon kentali deniz aşırı memleketlerden). Avrupanın hububat hususundaki açığının 1922 de yüzde 22 sini Şarkî Avrupa ve yüzde 78 ini deniz aşırı memleketler kapatıyordu. 1928 de bu nisbet yüzde 11 ve yüzde 89 idi; 1929 da yüzde 18 ve 82 oldu. Demek ki Canadanın, Amerika Birleşmiş Devletlerinin, Argentine'in Avusturalya'nın hububatı Garbî Avrupa marşesinden hemen hemen Şarkî Avrupa hububatını kovmuştu. Niçin Garbî Avrupa müstehlikeleri yeni memleketler hububatını tercih ediyorlar? Evvelâ, daha ucuz istihsal ve daha ucuz naklolunduğu için; badehu seçilmiş ve mütecanis tohumlardan istihsal olunduğundan Şarkî Avrupa malından daha nefistir ondan. Avrupa değirmencileri bu malı unlarındaki gluten miktarını arttırmak için alırlar. Diğer taraftan Şarkî Avrupa memleketleri de maliyet fiatlarını Amerikalılarınki derecesine indiremezler, Zira ne o derece kuvvetli istihsal çarelerine, ne o nisbette vâsi tarlalara, ne o derece iy teşkilâta sahip marşelere ve ne de o kadar sermayeye maliktirler. Romanyada resmî iskonto fiatı yüzde 9 da kalmıştır; fakat büyük bankaların iskonto fiatı yüzde 16 ve 18 e ve küçük bankalarla iş adamlarınınki ise yüzde 25 ve 30 a yükselmişti. Köylü mülkiyeti üzerinde ağır borçların yükü vardır.

Şarkî Avrupanın büyük bir memleketinin, Rusyanın maliyet fiatlarının tenezzülü için zarurî olan bu ziraî islâhat ve terakkileri kuvveden file çıkarmağa hazırlandığı söyleniyor. Rus hububatı cihan marşesinde tekrar görünmeğe başlamıştır. Harpten evvel Rusya vasatî olarak senevî, 1909-1913 devresi senevî vasatîsi - 45 milyon kental hububat ihraç ediyordu. Uzun bir gaybubetten sonra Rusyanın yeniden ecnebi marşelere doğru pek ucuzuna hububat sevkettiğini görüyoruz: 1926-1927 de 12 milyon kental; 1928-1929 de hemen hemen hiç bir şey; 1929-1930 da 3 milyon kental; 1930 bir ağustos ile 1931 şubat nihayeti arasında 22 milyon kental, bu zahire sevkiyatı Karadeniz limanları tarikile Avrupa marşesine vasıl olmuştur. Şarkî Avrupanın diğer memleketleri stoklarını satamadıkları halde nasıl oluyorda Rusya kendininkini ihraç edebiliyor? Zira Rusyadaki maliyet fiatları Şarkî Avrupadaki diğer hububat memleketlerindeki maliyet fiatından çok aşağıdırda ondan; bu aşağı fiatı tamamiyle Rusyaya has olan iki vakiâ mümkün kılmaktadır: evvelâ pek çok ucuza çalışacak kolun membaı demek olan Rus köylüsünün yaşayış seviyesinin aşalığı; badehu vâsi devlet işletmeleri üzerinde hububat ziraatını tekâmül ve inkişaf ettirmeğe gayret eden rasyonel bir teşkilât. Buğdaya tahsis olunan toprakların yarısı hükûmetin verdiği makinalarla mücehhez köylü kollektiviteleri **Kolkoz ve sovkoz** tarafından zerrolunur. 1924 senesi nihayetinde Sovyetler İttihadı 2510 ziraat traktörüne malik idi. Bu miktar 1930 senesinde 31,858 i bulmuştur; ziraî memleketlerin kısmı azamî istihsallerini azaltmak çarelerini ararken yalnız Rusya bu istihsalını çoğaltmağı kendisine bir prensip edinmiştir. Hububata tahsis olunan sahalar 1929 da 89 milyon hektar iken 1931 de 134 milyonu bulmuştur. Buğday zeriyaı 1909-1913 de 29,900,000 hektar toprağı kaplıyordu. 1931 de ise bu zeriyaın kapladığı saha 41,000,000 milyon hektar-

dır. 1909-1913 de buğday rekoltesi 206 milyon kentala baliğ oluyordu. 1930 da bu mahsul 281 milyon kentale iriştı. Kütle halinde bu hububat istihsalı Rus ekonomisinin bir zarureti gibi görünmektedir; zira her sene üç milyon artan ve buğday istihlâki maziye nisbetle kendisi için bir hayat seviyesi yüksekliği demek olan kesir bir ahalinin ekmeğini tedarik etmek meselesi vardır. Bundan başka ziraî bir memlekette, memleketin hayatı ve sınaî cihazlanması için lâzım olan mamul eşyaları ziraî mahsuller ile ödemek veya takaz etmek lâzımdır.

ŞİMALİ AMERİKA — Ne ziraî ekonominin inhitatı ve ne de fiatların tenezzülü hiç bir yerde Amerika Birleşmiş Devletlerinde olduğu kadar ölçüsüz ve şiddetli olmuştur. Hiç bir yerde ziraî mahsulât fiatları ile çiftçiler tarafından satın alınan mahsullerin fiatı arasında bu deerce büyük bir nisbetsizlik görülmemiştir. 1909-1914 devresi için bu iki fiatın her birini 100 müş'resile irae edersek 1930 senesi için birinci fiatın yani ziraat mahsulâtı fiatının 117'i geçmediğini ve ikincinin (yani çiftçinin satın aldığı eşyanın) ise 150 ye vardığını müşahade ederiz. İki fiat arasındaki fark 1930 kânunuevvelinde büsbütün mütebariz bir hal alıyordu: birinci fiat 97, ikinci fiat 147; aynı suretle arazinin kıymeti de «akr» başına 1912-1914 için olan 100 müş'iresinden 1920 de 170 ve 1930 da 115 müş'iresine atlıyordu. İktisadî inhitatın diğer bir ârazı da çiftçilerin malî vaziyetlerinde -borçların ağır yükü, mecburî satış, iflâs- meşhut idi. Harbî takip eden faaliyet (boom) devrnide pek çok aranan toprağın kıymeti pek mühim bir surette arttı; çiftçiler toprakları adeta kapşıyorlar ve akla gelmez fiatlarla satın alıyorlardı; ödemek için rehin ile para buldular. Ziraî rehin borcu böylece 1930 de 7,858 milyon dolardan 1928 de 9,469 milyona çıktı. Ziraî tanelerin fiatı düşmüş olduğundan çiftçiler borçlarının faizlerini ödemek kabiliyetini kaybetmişlerdi; malî vaziyetçe pek zaif olanlar, gayri mukavimler için, bu bir izmihalâldir. Hakikî bir kır köçüne şahit oluyoruz. Amerika kırları ve köyleri 1926 da 649,000 ve 1929 da 260,000 nüfus kaybettiler; şüphesiz daha da kaybedeceklerdir; zira tok fiatlar esnasında işlenmeğe başlanan topraklar bugün gayri kâfi verimler vermektedirler.

Pamuk ziraati son senelerde Oklahama'da, Texaa'da, ve Garbin diğer hükümetlerinde vâsi yeni topraklar fethetmişti. 1909-1914 de pamuk zeriyaatına tahsis olunan yerler 13,820,811 hektardan 1928-1929 senesinde 18,349,049 hektara atladı. Bu muazzam rekolterler satıcı bulamadı; fiatlar bazı çiftlikleri iflâsa sürükliyecek derecede düştü. 1929 mahsulünün vasatı fiatı yarım kilo başına 18 sent oldu. Halbuki Misisipi mıntakasinda istihsal masrafı 14 ve Texas mıntakasinda 22 sent tahmin olunmaktadır: bazı mıntakalar için kâr pek azdır, bazı mıntakalar ise mevsimi ekseriya ziyan ile kapamaktadırlar. 1923 de 10 milyonluk bir mahsul 1600 milyon dolara satıldı. 1926 da 18 milyon balyalık bir mahsul ise ancak bir milyar dolar getirebilmişti. Bu satılamamak veya fena satılış, pamuk yetiştiricisini, ekseriya bu yetiştirici hemen hemen sadece pamuk zeriyaatı ile meşgul ve ona bağılı olduğundan, pek fena sarsmaktadır. Bu

tehlikeyi tahfif için pamuk ziraatına tahsis olunan yerlerin tahdidi teklif olundu; esaslı bir hal çaresi bulmak güç gibi görünmektedir, zira Garpte pamuğa tahsis olunan arazinin bir çoğu ticarî mahsulâtın işine gelmemektedir. Müsmir olması uzun zamana mütevakkıf diğer bir çarei hal ve temenni de akla gelmektedir. Cenubun pamuk yetiştiricileri, servet ve mevcudiyetlerini yalnızca pamuğa tevdi etmekten vaz geçsinler ve çok çeşitli bir ziraat (polyculture) tarzı intihap etsinler ve kendilerine lâzım olan yiyecek ve hayvanlarına lâzım olan ot için daha fazla toprak ayırsınlar.

Amerika buğdayı meselesi cihan marşesi şartlarına sıkışıkya bağlıdır. Harbin, Şarkî Avrupanın Garbî Avrupaya yaptığı hububat sevkiyatını durdurduğu ve binaenaleyh zahire fiyatlarını yükselttiği ve bunu gören deniz aşırı memleketlerin gözlerine ilişen her toprağa hemen buğday ekdikleri malûmumuzdur. Buğdayın bu ittisaı, Garbın buğdaydan başka ticarî herhangi bir ziraata gayri müsait ve makina kullanılmasına fevkalâde uygun olan vâsi ovalarında, pek hatırı sayılacak ve adeta aradığı kolaylıklara rastgeldi. Makina ile ziraatın (motoculture), sadece traktörün değil hasat ve harmanı beraber yapan makinaların (**combined harvester**) yeni bir inkişafını gördük. Kansas 1926 daki 8275 **combined harvester** ine mukabil 1928 de 20,000 hasat harman makinasına malik idi. 1925 de bu makinaları ilk defa kullanmış olan Şimalî Dakota 1928 de bunlardan 1000 tanesine sahip idi. Bunlarsız (yani bu makinalar olmadan) bu ovalarda buğday istihsalı gayri mümkün olacaktı. 1929 da Amerika sert kış buğdayının yarısı ile, sert ilkbahar buğday mahsulünün beşte biri hem hasat hem harman yapan makinalar tarafından biçildiği tahmin olunmaktadır. 1910-1914 de 49 milyon «akr» olan buğday sahası 1930 da 59 milyon «akra» çıkıyordu. İyi günler revîşi ve yüksek fiyatlar üzerine kurulmuş olan istihsal, istihlâk tarafından takip olunmadı; bu hal cesim buğday stoklarının teşekkülünü mucip oldu. Marazı nasıl tahdit etmeli: pamuk için olduğu gibi buğday için de **Federal Farm Board** bazı ilâçlar, çareler aradı. Bu müessesenin zirai mahafilde yaymak istediği fikir, istikbalde bu kabil fazlalıktan sakınmak için zeriyaı tahdittir. «Kasten fazla eken çiftçileri himaye edemeyiz. Muhayyel ve meçhul bir talebe muhassas kör bir istihsal ziraatın izmihlâlidir diyor.» Maatteşüf buğday sahalarını arttırmak tahdit etmekten pek çok kolaydır. Garbın bu büyük ovalarında, hali hazırda, sadece buğday zerolunabilir; buğdaydan caymak demek bütün ziraattan elini çekmektir; bu, bâkir toprakları istimar ve istimar etmiş olan çiftçi için çiftliğine ve ona inzimam eden mesai ve sermayesine veda etmek demektir; binaenaleyh çiftçi bu tasavvura anudane bir surette mukavemet etmektedir, fakat ekseriya, kendi azmından daha kuvvetli olan ilcaatı zaman onu herşeyi terkedüp gitmeğe mecbur ediyor. Daha az çorak ve daha az sert iklimi daha az Garbî mıntakalar çiftçileri için de vaziyet müşküldür, fakat bunlar için hiç olmazsa buğdaya veda etmek ve işletmesini iktisadî yeni şartlara uydurmak daha az imkânsızdır: marşeleri yabancı memleketten ziyade memleket dahilinde olamasından dolayı sürümü daha müemmen addolunan sütçülüğe dö-

nenler görülmüştür. Ve şimdiden bazı Amerika iktisatçıları, buğday için, cihan marşesinden vazgeçmenin ve dahili marşe ile iktifa etmenin daha iyi olacağı fikrini ileri sürmektedirler.

III. — SANAYİ

Harbin ortaya saçtığı harabelerden ve harp esnasındaki israfattan mülhem olan istihsal, kendisine lâzım olan kurbanları bilhassa sanayi sahasından toplamıştır. Kuvvetinden emin bir sanayi, yapacağı istihsalın nisbet ve derecesinden elbette, en iyi ziraatin vereceği istihsal nisbetinden elbette daha emindir; sanayi, ziraat gibi, ne iklimin cilvelerine tabi ve ne de güneşli ve çok yağmurlu seneler beklemek mecburiyetile mükelleftir. Makina, sadece kendisini idare edenin azmü iradesile işler ve verim yapar; normal zamanlarda, mesaisi, ancak kuvvei muharrike ve iptidai maddeler tedarik etmek hususunda maruz kalacağı müşkülât karşısında tahdide uğrıyabilir.

Bundan başka sınaî cihazlanma o kadar pahalıy mal olur ki, bu işe yarılan sermayeleri öldürmüş olmamak için alâkadarlar onu durup dinlenmeden işletmeyi tercih ederler. Zaten bu sınaî cihazlanma, kurulmasında ki ruh ve gaye saikile daima fazlai istihsal yapmak yani satabileceğinden daha fazla mal meydana koymak tehlikesine maruzdur. Böylece maden kömürü, petrol, demir ve bazı madenler gibi satılamıyan stoklar halinde toplanan bazı büyük mahsuller ve Amerika Birleşmiş Devletleri, Almanya, Büyük Britanya gibi sanayileşmelerinin yükü altında inleyen bazı büyük devletler görülmektedir.

BÜYÜK MAHSULLERDEN BAZI MİSALLER: maden kömürü — Harbi takip eden seneler, maden kömürü istihsalının harükülâde olan tekâmülüne şahit oldular. 1919-1920 de kömür fiyatında görülen yükselme, maden kumpanyalarını, yeni kuyular açmak, eskilerini modern bir hale koymak ve böylece istihsallerini artırmak hususunda cesaretlendirdi. Hemen hemen bütün memleketler azamî bir verim için cihazlandılar. Fransa harpten harap olan kömür ocaklarını yeni esaslara göre ihya etti. Lehistan Baltık piyasaları üzerinde Britanya kömürlerine rekabet edecek bir hale geldi. Felemenk Limbourg havzesindeki kömür istihsalını faaliyetle ilerletiyor ve Almanya Silezyadaki kömür madenlerinin istismar kabiliyetini takviye ediyordu. Alman yukarı Silezyası altı sene içinde kömür istihsalını bir misli artırıyor ve 1924 deki 10,900,000 tondan 1929 da 21,990,000 tona geçiyordu. Heyeti umumiyelerinde Alman ocakları, kömür topraklarının eksilmesine rağmen hemen harpten evelki istihsale muadil bir istihsale irişiyordu. (1913 de 223 milyon, 1929 da 202 milyon)!

İstihsalı artıracak her çareye baş vuruluyordu. Büyük Britanyada, Avrupa kıt'asında olduğu gibi kömür ocaklarını bir araya toplamaya ve temerküz ettirmeğe çalışıyordu. 1929 da, 110 milyon ton yani Britanya istihracının hemen hemen 100 de 44 ü, her biri senede bir milyon tondan

fazla kömür çıkaran madenlerden geliyordu. Britanya istihsalinin beşte birini veren Galler memleketinde, yedi gurup kendi başına 33 milyon ton kömür istihraç eylemektedir; hemen bütün antrasit bir kuyu gurupu tarafından verilir; her tarafta, fena randımanlı kuyuların büsbütün sukutunu mucip olan bu tabii istifanın husul bulmasına, pek müsait nazarlarla bakılmaktadır. Büyük Britanyada 1924 teşrinisanisinde hali faaliyetinde 2378 kuyu mevcuttur, 1928 teşrinisanisinde ise bu miktar 2084 e inmiştir. Ruhr havzasında çalışan kuyuların miktarı 1924 ten 1929 a kadar 275 ten 180 e düşmüştür. Belçikada ise kuyular 1913 ten 1928 e kadar 274 ten 240 a inmiştir. Ruhr havzasında temerküz 1929 da o kadar ilerilemişti ki 26 işletme merkezi istihsalin yüzde 97 sini veriyordu. Kömür sanayiinin kudreti, galerilerde makina ile kömür kırma usulünün vüs'at bulmasından ve kömürün benzol, katran, boyayıcı maddeler, ispirto imali için iptidai madde olarak istimalinin terakki etmesinden de artıyordu.

Bir araya gelen bütün bu gayretler nihayet kendilerine piyasa bulamıyan büyük kömür stoklarının teşekkülüne müncer oldu; 1931 senesi başlangıcında Ruhr da 11 milyondan, Belçikada 3 milyondan, Fransade ve Sarre'da 3 milyondan (ton) fazla stok vardı. İstihsal kabiliyeti o kadar arttı ki M. Parent'e göre (bu zat Economie internationale'in 1931 nisan nüshasında Pour l'organisation de l'industrie charbonnière atlı bir makale yazmıştır) yalnızca üç memleket, Büyük Britanya, Almanya, Polonya, tesisatlarını azamî bir derecede işletmek şartile kendi başlarına Avrupa kömür istihsalinin hali hazır hacmini yüzde 20 artırabilirlermiş. Stokların daha ziyade artmasını tevkif için her tarafta amelelere yol verilmiştir, Büyük Britanyada kömür ocaklarında çalışan amele miktarı yüzde 20, Ruhr da yüzde 27, Lehistanda yüzde 14 azaltılmıştır.

Petrolün misali de, tek bir memlekette, Amerika Birleşmiş Devletlerinde aynı zamanda orijinal ve tehlikeli istihraç usullerinin bulunduğu neticeleri gösterdiği için nev'i şahsına münhasır olan bir misaldir. Amerika Birleşmiş Devletleri cihan petrol istihsaline hâkimdir (bütün istihsalin yüzde 70 i); bütün dünyada sarfolunan tayyar zuyutun yüzde 76,2 sini de kendisi istihlak ettiği için, bu maddenin marşesini de kendi tanzim eder. Kendine mahsus sebeplerden dolayı ve hiç bir iptidai madde den dun olmamak üzere petrol da fazlai istihsal den kurtulamamaktadır. 1929 senesinde ham ve işlenmiş petrol stoku 682 milyon fıçıya yükseliyordu. Ham petrolün vasatı fiyatı Oklohamada 1919 da 3,43 doları (bir fıçı) bulduğu halde bu kıymet 1928 de 1,31 dolara düşmüştü. Amerika Birleşmiş Devletleri merkezinde de İdrokarbürün (essence) galonu 1919 daki 21,51 sentten 1929 da 7,72 sente tenezzül ediyordu. Pekaz sene içinde petrol sentten 1929 da 7,72 sente tenezzül ediyordu. Pekaz sene içinde petrol arama ve petrol kuyusu açma tekniğinin islâhı, emsalsiz bir istihraca meydan vermiştir. 1908 de en derin kuyu ancak 3700 kadem olduğu halde bugün kuyuların bir çoğu 7,000, 8,000 ve hatta 10,000 kademeye kadar inmektedir. Yine o zamanlar yevmi 1000 ilâ 2000 fıçı istihsal harükülâde bir şey telâkki olunduğu halde bugün bazı kuyulardan 10,000 ve 30,000 fı-

çı petrol alınması gayet normal görünmektedir. Bu yeni metodlarla, terk-olunan kuyular, bugün yeniden rağbet görmekte ve derinleştirilerek hali faaliyete sokulmaktadır. Bugün Amerika Birleşmiş Devletlerinde istihsal olunan petrolün yarısı 300,000 kuyudan alınmaktadır; fakat diğer yarısını da sadece en yeni açılmış kuyular demek olan 6,000 kuyu temin eder. Hattâ bazı kuyulara, bunlara hayat vermek ve yeniden verimli bi hale sokmak için muz'ik hava şırınka olunmaktadır. Ve taktirhaneler usullerini o derece islâh etmişlerdir ki bir fıçı petrolden çıkarılan tayyar züyütün (essence) vasatî verimi 1908 deki yüzde 11 den 1930 kânunusanisinde yüzde 45 e çıkmıştır.

Petrol istihracının adı usulleri de stokların çoğalmasına hotbehot yardım etmektedir. Zemin altındaki bütün bir damardan ancak dörtte birinin **pipe-line**'e iriştiğini biliyoruz; yer altında, bilfiil istihsal olunan miktarı bir kaç defa aşan petrol bırakılmaktadır. Fakat bu bırakılan petrol ekseriya, satha, kuvvetli bir sütun halinde hücum eder. Bu sütunun debisi o kadar kuvvetlidir ki bazan hepsini topluyabilmekte müşkülât çekilir. İşte satılması, elden çıkarılması lâzım gelen, ister insanlar çıkarmış olsun ister tabiat fışkırtmış bulunsun, bu nihayetsiz petrol kütleleri, deryasıdır.

Petrol tarlasını işletmekteki hususiyet te daima işletenleri ister istemez istihsal fazlasına sevkeder. İktisadî ilcaat ne olursa olsun bunlar istihsale devam mecburiyetindedirler. İstihsal fazlası halinde çiftçi tarlasına tohum atmaktan vaz geçebilir, madenci de nihayet maden kuyusunu tatil edebilir, halbuki petrol istihsalcisi işletmesini durduramaz, kuyuların açıldığı petrol tarlası (**pools**) her petrolcunun kuyudan su çeker gibi petrol çektiği müşterek tabii bir depodur. Petrol ve gaz, bulunduğu damarda sabit bir halde değildir. Bunlar aynı zamanda civar işleticilerin bütün kuyuları tarafından da emilebilir. Binaenaleyh bir **pools** de kuyulara malik olan bir mutasarrıf, şayet komşusu yeni kuyu açıyorsa kendisi de kuyu kazmağa devam mecburiyetindedir; aksi takdirde tarladaki petrol ve gaz payını başkalarına yedirir. İşte bu mecburiyetten de, işleticileri bir çok kuyu kazmağa ve binaenaleyh istihracı azamisine kadar çıkarmağa sevkeden hudutsuz bir rekabet doğar. Adeta marazî olan bu istihsal fazlası zarureti, petrol sanayiinin en mümeyyiz hususiyetlerinden birini teşkil eder.

Bu tehlike ile mücadele için, aynı bir petrol tarlasının mutasarrıf ve ya kiracıları beyninde bir teşriki mesai, bir anlaşma lâzımdır. Tarlanın heyeti umumiyesi muhtelif kimseler tarafından satın alınabilir veya bir çok kimselere kiraya verilebilir bir unsur olmaktan artık çıkmalıdır. Aynı bir petrol tarlası üzerinde, istihsal mutasarrıfın veya kiracının keyfine bırakılmayıp işleticilerin hepsini temsil eden tek bir uzuv tarafından kontrol ve idare olunmalıdır. Bu islâhatın tahakkukuna en büyük mani tahtı zemin hakkı tasarruf şartlarındadır. Amerika Birleşmiş Devletlerinde, hakkı tasarrufu İngiliz **Common law** tanzim eder, bu kanun yer altında ki zenginlikleri o yerin mutasarrıfına verir. Bir arazinin mutasarrıfı, iste-

diği yerde ve istediği zamanda kuyu açmakta veya o hakkı başkasına devretmekte serbesttir. Şayet komşusunun kuyu açtığını görürse, tahtezzemin servetini kaybetmemek için o da açmağa mecburdur. Tabii bu halden, biraz yukarda da söylediğimiz veçhüzere, bir israf bir istihsal fazlası doğmaktadır. Aynı bir petrol tarlası üzerinde müteaddit kuyular açılmış ise, halile damar daha çabuk tükenir; tesisatin çokluğu lüzumsuz bir çok masrafları da muciptir; nihayet petrolü bulunduğu yerden satha doğru tardeedn gazın tazyiki de azalır. Satha çıkabilmek kabiliyetinden böylece mahrum olan bir çok petrol kendisinden istifade olunamıyacak bir surette damarda kalmaktadır. Binaenaleyh, işletmeyi, lüzumundan fazla miktarda olan ferdî teşebbüslerin elinden kurtaracak bir hal çaresi bulmak lâzımdır. Amerika hükûmeti mesele ile meşgul olmuş ve bu bapta bir takım kanunlar kabul eylemiştir. Hatıra gelen birinci tarz şudur: her mutasarrıf veya kiracının menfaatini hisaba katmak şartile aynı bir petrol tarlası üzerinde istihsalı nisbî bir esas dahilinde tahdit etmek; bu şekil teşebbüsler Oklahoma'da, Texas'da, Kansas'da muvaffakiyete irişmiş ve diğer bazı hükûmetlerde de ademi muvaffakiyete müncer olmuştur. Daha fennî bir ikinci usul de alabildiğine kuyu kazmalardan mütevellit rekabetleri, gazlar israfatını durdurmak için her petrol tarlasını (**pool**) tek bir acente tarafından idare olunan bir işletme vahdetine (**unit opération**) irca etmektir. Texas'da bu kabil birleştirme planları tahakkuk ettirilmiştir. Texas'da günde 2,500,000 fıçı petrol verebilen Yartes havzası bu kabiliyetinin yüzde 4 buçuğu ile kontengente edilmiş idi. Birleşik (federal) hükûmet tarafından tavsiye olunan bütün bu tekâmül elyövm biraz yukarıda söylediğimiz veçhüzere kanunî müeyyedelere istinat eder. Böylece petrol istihracında teşriki mesai (kooperasyon) ve aynı bir **pools** dahilinde işletme vahdetine istinat eden bir istikrar ve muhafaza siyasetine doğru yol alınmaktadır.

Diğer daha bazı misallerle de, devrimizde istihsal fazlasının ve cihazlanmada mübalâğanın sınaî ekonominin en bariz hatlarından biri olduğunu gösterebiliriz. 1910 da 66 milyon ton dökme yapan **demir büyük sanayii** (metalürji) 1929 da, piyasaya, hiçte istihlâk ihtiyaçlarına tekabül etmiyen 98 milyon tonluk muazzam bir istihsal fazlası kütlesi atıyordu. Badema mahreç bulamamak ihtimali karşısında Berri Avrupanın (Almanya, Belçika, Fransa, Luxembourg, Sarre) demirhane müdürleri istihsalı kontenjanlaştıran bir çelik karteli (birliği) halinde toplandılar. Fakat 1929 nihayetine doğru piyasanın hali, karteli, istihsalını yüzde 10 nisbetinde azaltmağa sevk ve mecbur etti. Ve 10 ay sonrada yani 1930 nihayetlerine doğru bu tahdit yüzde 10 dan 25 e çıkarıldı. Fakat demir büyük sanayii aleminde bir kararsızlık, itaatsizlik hükûm sürmektedir. 1931 başlangıcında kartele girmiş olan gurupların herbirinin serbestilerini talep etmelerinden ve demir büyük sanayii istihsalının büsbütün başı boş kalmasından da korkulabilir.

Diğer madenlere gelince, bunların da marşeleri bir senedenberi aynı istihsal fazlasından ve fiat sukutundan müteessirdir. Muharebedenberi **bakır** istihsalı muhtelif tebeddüllere maruz kalmıştır; yeni ve zengin da-

marların (bilhassa Afrikada) keşfi ve bunların işletilmiye açılmaları, yeni usullerin tatbikinden dolayı maliyet fiatlarının azim bir surette tenezzülü, elektroliz (electrolyse) in, taammümü, evvelce hiç bir işe yaramaz telâkki olunan ceherlerin muamele görmesine imkân veren teknik terakkiler. Amerika Birleşmiş Devletlerinde işlemeğe yarar telâkki olunan cevher külçelerinin ihtiva ettiği cevher nisbeti (vasatî) 1906 da yüzde 2 buçuk iken bugün sadece yüzde 0,70 dir. Bir kartelin gayretlerine rağmen (**Copper Exportes Incorporated**) A. B. D. de fiat sukutunun önüne geçilememektedir. 1929 başlangıcında yarım kilo 24 sent idi. 1930 temmuzunda 133.30 sente düştü, bakır alüminyum kendisine korkunç bir rakip addetmektedir. Otomobil sanayiinde alüminyum halitaları bakırın yerini almakta ve elektrik sanayiinde e bakırı tehdit etmektedir. Terakkiye müstait bir sanayi imalâtını ne derece islâh ederse o derece verimi çoğalır ve o derecede istihsal fazlası yapmak tehlikesiyle karşılaşır. Kimyevî gübreler sanayiinin hali de böyledir: azot piyasasında, Şilinin tabii nitratları yanında, mübaligalı bir suretle cihazlanmış kuvvetli bir sanayiın sun'î mahsulâtını, hem de pek bol bir halde görmekteyiz.

BÜYÜK MEMLEKETLERDEN BAZI MİSALLER — Sanayici muhtelif memleketlerin her birinde, millî iktisat, cihan istihsal fazlası nüfuzu altında aynı ârazi ve aynı aksitesi irae eder. Amerika Birleşmiş Devletlerinde, Almanyada aynı, tekâmülü, aynı müessirâtı müşahade ederiz.

Amerika Birleşmiş Devletleri — Oldukça uzun zamandan beri muntazam cihazlanması ile adeta suı hazma uğrıyan Amerika sanayii mamul maddelerini elden çıkarmakta müşkülâta uğramaktadır. Artık Amerika sanayii, istihsalinin hudutlarını daimî bir surette tevsi etmek için, emme kabiliyetini bir zamanlar sonsuz zannettiği dahilî marşesine güvenmez, ondan bu bapta ümit bekliemez. Binaenaleyh imalâtını rasyonelleştirmiş olan Amerika şimdi de satış ve tevzi usullerini rasyonelleştirmeye uğraşmaktadır. Bu sanayi 1930 senesi nihayetinde altı milyar dolarlık, yani perakende ticaretin yedide biri nisbetinde bir kredi irae eden, vade ile bir satış sistemini tekâmül ettirmektedir. Satışların gitgide ağırlaşması daha 1927 de bir takım endişeler uyandırmıştı; fakat vaziyeti büyük miktarda ihracat yaparak kurtarmışlardı, mamul maddeler ihracatı 1927 den 1929 a kadar 165 milyon dolardan 211 milyon dolara çıkmıştı. Maatteessüf ihracat marşesi de istihsalin revişini takip edemedi ve 1929 dan itibaren bu marşenin mahreçlerini çoğaltamıyacağı ve genişletemiyeceği anlaşıldı. İstihsal fazlasının tekâmül seyrini en iyi Amerika Birleşmiş Devletlerinde tanıyabilir ve izah edebiliriz. Revue politique et parlementaire'in 10 haziran 1930 nüshasında çıkan « Vue d'ensemble des Etats-Unis 1930 » atlı makalenin sahibi M. A. Siegfried bunun mekanizmasını rasyonelleştirme adı altında bildirmişti. Amerikalılar makinanın her tarafta umumileşen istimali ile, âzamî miktarda el emeği kullanmakla (taylorisation), standardlaştırmakla (az miktarda model ve çok miktarda eşya imali) ve nihayet sınaî mesaiyi taksim kabiliyeti büyük firmaların elinde temerküz ettirmekle sanayilerini rasyonelleştirmişlerdir; bu kütle ve seri (serie) halinde istihsalin muzafferiyti demektir. 1899 dan 1927 ye kadar Amerika Birleşmiş Devletlerinde

kullanılan kuvvei muharrike hemen hemen dört misli ve istihsal ise 3 misli artmıştır. Mamulâtın bu iddiharı istihsali kendiliğinden tevekkufa mecbur etti. Şimdiye kadar çalışacak kolu noksan olan bu memlekette, şimdi sanayi lüzumundan fazla işçiye maliktir. Hatta otomobil sanayiinde bile kol istihdamının 100 ile ifade olunan müş'iresi ani bir surette tenezzül etmiştir: 1930 nisanında 96,1, 1931 nisanında 76,8. Memleketin heyeti umumiyesinde 4 milyona yakın sanayi işsizi vardır. (Bugün A. B. D. de her sınıftan işsizlerin miktarı 8 milvona yakındır.).

A. B. D. nin bütün sanayi ekonomisi istihsalin fazlalığından dolayı durmug gibidir. 1931 haziran nihayetinde Amerika çelikhaneleri mainulâtı mezkur müessesatın istihsal kabiliyetlerinin ancak yüzde 43 ~~ünü~~ irae ediyordu (halbuki aynı senenin nisan başında bu istihsal imâl kabiliyetinin yüzde 55 i idi). Demiryolları kumpanyaları tarahndan, 1931 16 mayısında biten bir sene içinde, yükletilen vagonların miktarı ancak 14,522,230 ~~u~~ bulabilmişti. Halbuki bu miktar 1928-1929 senesi için ~~19,290,159~~ idi. Demek ki 1930-1931 senesinde yüzde 27 bir tenezzul vardır. 1931 nisan ayı ihracatı 1930 nisan ayı ihracatına nazaran yüzde 34,4 ve her iki senenin aynı ayındaki ithalâtta yüzde 39 bir tenezzül kaydettiğinden, harici ticarete bir buhran ârazı gösteriyor demektir.

Almanya — Alman sanayiinin hali hazırının esasında, Amerika Birleşmiş Devletlerinde olduğu gibi ~~-yapılan~~ teşkilâtın tabii neticesinden mütevellit bünyevî bir istihsal fazlalığı vardır. Bu teşkilâtta Amerikada ki şeklin tesirlerini görüyoruz, adeta, misal Amerikadan alınmıştır diyebileceğiz. Teknik noktai nazarından, Ainerika terakkisinin seviyesinde olamamak korkusundandır ki Alman erbabı sanayii yeni bir çok imalâthaneler kurmuşlar veya eskilerini yeniden ~~cihazlandırmışlardır~~. Mösyö Hermant «Les paradoxes économiques de l'Allemagne moderne» adlı kitabında, Amerika Birleşmiş Devletlerinin hakikî bir goz kamaştırma doğuran serabının, Almanyada, nasıl yeni bir ihtisaslaşma ve verim tarrakatı ve bir ~~büyük~~ kelime ile ifade etmek istersek rasyonellştirme yeni mezhebini meydana getirdiğini pek güzel göstermiştir. Zaten bu tadilât, Almanyanın XIX uncu asır nihayetlerindenberi program olarak kabul ettiği iktisadî tekâmülün ana hatlarında mevcut idi.

1925-1926 da Almanyada bir sanayi seferberliğine, Amerikalıların andıkları ve tarif ettikleri şekilde bir rasyonneleşmenin zaferine şahit oluyoruz. 1920 ye kadar Alman sanayii aynı bir sanayi muhtelif kolları arasmda meselâ büyük metalurjide veya kömür sanayiinde tahakkuk ettirilen ufki temerküzü tatbik etmişti. ((Concentration horizontale). «Mubadelelerin miktarını azaltabilmek ve cevherden hasat makinasına veya ağaçtan gazete kâğıtlarına kadar inkitasız bir zencir yaratabilmek ve böylece maden ocağının ve fabrikanın, kalhane ile bisiklet fabrikasının ittihadını» kurabilmek içindir ki 1920 den sonra da muhtelif sanayi bey-ninde şakulî bir vâsi temerkuz (concentration verticale) tekâmül ve inkişaf etmeğe başladı. Bu tip temerküzün misali olmak üzere İ G (**Interessengemeinschaft der Farbenindustrie**) temerküzünü alabiliriz. Bu

İ, G ye dahil bütün müesseselerin birbirleriyle tamamen kaynaşması 1925 te tahakkuk etmiştir. Sermayesini 645 milyon marka çkaran ve mü-şareket unvanı olarak ta zümrenin adını kabul eden **Badische Anilin** bu müesseselerin hepsini beletmiştir. Böylece teşekkül eden yeni firmaya 17 kimyevî müstahserat yapan şirket, 5 sun'î gübre fabrikası, 10 metalürji ve elektro-şimik imalâthanesi, 20 maden kömürü veya linit işletmesi, 3 muz'ik gaz fabrikası, 5 nescî imalâthane, ecnebi memleketlerinde yerleşmiş 10 ticarî şirket, 5 muhtelif fabrika girmiştir. Bu firma o zamandan beri bir çok sun'î ipek fabrikasını, dinamit fabrikalarının bir çoğunu, ve yeni linit işletmelerini de beletmiş ve sermayesini 900 milyon marka çıkarmıştır. Avrupada sermayesi bu kadar yüksek başka bir şirket yoktur. « 1926 ile 1929 arasında böylece, büyük sanayiın kısmı azamını alâkadar eden mü-him bir tecemmü, bir araya toplanma cereyanının büsbütün kuvvetlendiği görülüyor: demir büyük sanayii (metalürji), otomobil, kâğıt, elektrikli inşaat, göz ve fotoğraf aletleri.

Bu harikûlade inkişaf, memleketteki tasarrufat ve sermaye ile değil dışardan istikraz olunan büyük paralar ile vücade getirilmiştir. 1924 den 1930 a kadar Almanya sınaî cihazlanması için 15 milyar mark, yani aşağı yukarı 100 milyar Fransız frangı istikraz etmiştir. Fakat bütün istihsalı, tediye olunacak ağır faizler ezmiştir. Büyük masraflara girmek yüzün-den bir sermaye nadirliği, fıkdanı yaratıldı, halile paranın kirası yük-seldi. Masraflarının küçültülmesine imkân bulunmayan bir istihsal tekâ-mül ettirildi, zira bütün bu makina sermayesi, verimli olabilmek için, tam kabiliyeti ile çalışmağa mecburdur. « Şayet makina yüzde yüz çalışmazsa, arkasındaki yük müstahsili ezer; mahreçlerde buhranın baş göstermesi, bütün bu muazzam plânın muvaffakiyetsizliğe uğraması demektir ». Halbuki marşe bütün istihsalı beledecek vaziyette değildir.

Almanyada, Amerika - Birleşmiş - Devletlerindeki gibi bir dahili marşe de yoktur. Almanya teknik ve mekanik şeylere çok zihin sarfetmiş fakat maatteessüf işin ticarî mahiyetini ihmal eylemiştir. İstihsal kabili-yetinin daimî bir tezayüdü istenildi, fakat satışın seyri imalâtın seyrine tevafuk etmediğinden bu inkişaf imkânsız bir hale geliyordu ve zaten bu inkişafın, umumî marşe boğazına kadar dolu olduğu bir zamanda be-lirmiş olması da tehlikeli idi.

Demek ki Almanyanın sınaî bünyesinin kuruluş tarzı, kendisini diğer sanayi memleketlerinde hissölunan aynı rahatsızlığa sevk etmiştir. 1931 ortasında işsizlerin adedi, gündelikçilerin yüzde 40 ı demek olan (ziraf amele hariç) 5 milyonu buluyordu. İşsizlik sınaî rasyonellesmenin ilk neti-celerinden biri olmuştur; bugün bu işsizlik, istihsalın kendisine mahreç bulamamasından dolayı da artmaktadır. Ruhr maden ocakları ağzındaki kömür stoku, yığınları çoğalmaktadır. Sanayi, kabiliyetinin sadece yüz-de ellisi derecesinde çalışmaktadır. Nakliyat fakrüddeme uğramıştır. Duis-bourg-Ruhrort limanı 1930 da, 1929 senesindeki sevkiyatından 3 milyon ton eksik kömür ve 300,000 ton eksik demir sanayii mahsulâtı sevkemiştir. Daha 1930 eylülünde bu limanda muattal ve mürettebatına yol verilmiş 650,000 tonluk bahrî merakip vardı. Mannheim limanı trafiği 1929 ile 1930

arasında 520.000 ton eksilmiştir. Bütün bu buhran, Almanyanın, rasyonel teşkilât ile istihsal fazlasına müncer olan sınaî bünyesinin bir neticesidir.

Büyük - Britanya — Mösyö André Siegfried'in « La crise Britannique au XX siècle » inden sonra Britanya buhranının ârazını (ihracatın pek çok olan tenezzülü - 1913 denberi bu tenezzül pamuklular için üçte biri bulmuştur -, 2 milyondan fazla ameleli müteessir eden işsizlik; ticarî müvazenenin memleketin tasarruf kabiliyetinin alçalması ve beynelmilel para vericilik hususunda oynadığı rolün zayıflaması ve altının memlekettten kaçması şekillerinde tecelli eden açığı) tahlile kalkışmak küstahlık olur. Fakat Büyük Britanyanın sınaî ihtişamını zayıflatan sebepleri araştırmak her halde faydalıdır. Bu sebepler iki zümreye irca oluna bilir: evvelâ, memleketin sınaî bünyesiyle sıkışıkya alâkadar olan ve mamul maddelerin maliyet fiyatını yükselten sebepler; badehu her şeyden evvel cihan marşesi şartlarına tâbi olan ve mamul maddelerin satışını zorlaştıran amiller; bu sonuncular en tehlikelileri gibi görünmektedir, zira bunların hepsini izale etmek sadece Britanyanın azmına mütevakkıf değildir. Britanya mevadî mamulesinin maliyet fiyatlarının yüksekliği, umumî vergilerin ağırlığından, bu işte müstahdem amelenin haleti ruhiyesinden ve sınaî teşkilâtının kusurlarından mütevellittir. Hükûmetin, ezici vergilerle telâfisine çalıştığı masrafının büyüklüğünde, istihsal masraflarının yükselmesine yardım etmektedir; hükûmetin masrafını kapatmak için vazettiği bu ağır mükellefiyetler, erbabı sanayiînin imalâthanelerini tadil ve islâh için zarurî olan tasarruf sermayelerin temin edebilmesine de mâni olmaktadır. Otuz seende, içtimâî masraflar diyebileceğimiz masraflar nüfus başına 14 şilinden 8 İngiliz lirası 6 şilini bulmuş, umumî masraf (içtimai masraflar) 22 milyon İngiliz lirasından 360 milyona fırlamıştır. Bütün bütçelerin umumî masrafı 1913-1914 ile 1926-1927 arasında yüzde 370 artmıştır.

Britanya amelelerinin aldıkları gündelik Avrupadaki diğer amelelerin aldığı gündeliği kat kat geçmektedir. 1925 de, muhtelif memleketlerde fabrikaları olan bir İngiliz kumpanyası, aynı makinanın müsavi bir istihsal masrafı için Fransada 400, Almanyada 520, ve İngilterede 565 liralık bir masrafa katlanıyordu. Maamafih, Amerika tecrübesi, yüksek amele ücretlerinin, istihsalin ehvene mal edilmesine bir hail teşkil etmediğini göstermiştir. Maliyet fiyatını yükselten bilhassa yüksek gündelikler olmaksızın ziyade amele guruplarının zihniyetidir. Filhakika amele **Trad-union-leri** makinacılığın ittisa ve intişarına müteasi bulunmaktadırlar. Halbuki pamuk sanayiini islâh için, eski imalâthanelerin yenileştirilmesi yani pahali makinelerin iştirası da dahil olduğu halde bu sanayii rasyonleştirme yegâne ilâç gibi görünmektedir. Fakat bu makinalardan tam verimlerini alabilmek için, bir amelenin elyevm idare ettiği tezgâhlardan iki misli daha fazla tezgâh idare etmeği kabul eylemesi lâzımdır. Amerika amelesi buna razı olmuştur. Bu sayede makinalarının verim kabiliyetinden son haddine kadar istifade olunmakta ve bundan da yine amele gündeliği bol bol istifade etmekte bulunmaktadır.

Büyük Britanyada da bir çok kimseler, memleketin sınaî teşkilâtının bazı noksanlardan müteessir olduğunu müdriktirler: modası geçmiş teçhizat, yeni usullere karşı gösterilen lâkaydi, teşebbüslerde temerküz ve teşriki mesainin fıkdanı, görenek ve pratiğe karşı gösterilen emniyet ve itimatta ve tekniğe karşı irae olunan itimatsızlıkta mubalâğa. Şüphesiz bazı noksanların mevcudiyeti iddia olunurken ifrata gidilmiştir.: İngiliz fabrikalarının bir araya gelmesinden meydana çıkan bazı zümreler birer teşkilât modeli olmağa sezaşırlar. Fakat uzun zamanlar, bir çok sanayi istihsalin en eskimiş ve bayatlamış tiplerini meydana getirmekte devam etmişlerdir: bazı havzalardaki kömür sanayiinin yaptığı gibi. Mösyö F. Delattre'in «L'Angleterre d'après guerre et le conflit houiller» adlı kitabında İngilterenin kömür istihraç sanayii ve bu sanayide kullanılan usuller ve bu usullerin eskiliği hakkında pek müfit malûmat bulabiliriz. Biliyoruz ki İngiliz kanunu mucibince, zemin sathının mutasarrıfı olan tahti zeminin de mutasarrıfıdır; kömürünü çıkarıp çıkarmamakta, kömürünün çıkarılmasını başkasına devredip etmemekte toprak sahibi serbestir. Şayet mutasarrıf, bir şirkete, arazisinde kömür ocağı açmak için müsaade verirse, şirket arazi sahibine senevî bir aidat (royalty) vermeğe mecburdur. Halbuki bugün bütün Büyük Britanya için bu aidat senede 5 buçuk milyon İngiliz lirası tutmaktadır. Arazi sahibi ile ocağı işleten mültezim arasındaki kontrat müddeti hitama erince, bütün tesisat bilâtaazminat toprağın mutasarrıfına kalır: bu halden dolayı mahallî şirketler ocağı daha iyi cihazlamaktan daima çekinirler. Diğer taraftan kömür damarları zemin sathının pek çok olan mutasarrıflarına ait olduğundan işletme de, ekseriya, bir çok küçük mültezimler tarafından, sathı zemini teşkil eden tarlalar şekli kadar gayri muntazam bir surette icra olunur. Bu kabil işletmelerde ocaklara duhul zor olduğu gibi kuyuların tanzimi de zordur; bundan başka bu işletmeler malî cihetten de pek fakirdirler: pek fakirane bir surette cihazlanmış ve intisak kabiliyetinden mahrum, birbirinden ayrı ve çıkardığı kömürü pahalıya mal eden ve fena satış yapan maden ocaklarının Büyük Britanyada haddi hesabı yoktur. Bu tarzı kadim (arkaik) mevcudiyetleri her halde bir islâhat rüzgârı sarsmaktadır. Fakat bunların canı oldukça pektir.

Ecnebi piyasalarının (marché) halî Büyük Britanya büyük sanayii için, bu sanayiın bizzat musap olduğu noksanların tevlit ettiği endişeden her halde daha vahim bir endişe membaıdır. Sanayi medeniyetinin bütün dünyaya hülûl ettiği bir devirde, bu sanayi (yani Büyük Britanya sanayii) rakiplerine karşı kendisini müdafaa etmeği de bilmemektedir. Bu sanayiın satış tarzları da çekingen ve hasisanedir. Japonyanın bütün pamuk sanayii, iptidai maddeler istirasını ve mamul maddeler satışını temerküz halinde bulunduran veya bir elde toplıyan üç büyük firmaya tâbidir; bu firmaların pamuk yetiştiren memleketlerde mahallî piyasalardan pamuk toplıyan ve pamuklular istihlâk eden memleketlerde de bu metayı satan acentaları vardır. Halbuki İngilterede 300 pamuk tüccarı, 13,000 iplik büken ve pamuklu kumaş dokuyan müessese ve 800 de satış evi vardır. Britanya ticareti müşterilerin âmaline uymıyan itiyatları hâlâ muhafaza etmektedir. Aksai Şark satın alıcıları satın aldıkları eşyanın sif (nakil ve sigorta

masraflarının malı satan tüccara aidiyeti) olmasını arzu ederler. Bir çok Britanya firması ile hâlâ f. o. b. (vapura veya her hangi bir nakil vasıtasına teslim) fiat vermekte berdevamdır. Netice: sıf fiat veren Amerika, Alman, Japon, Çekoslovakya tüccarları daima kolaylıkla sipariş alırlar; diğer taraftan bunlar malları yerlilerin zevkine göre hazırlamağı, malın satılacağı yerin lisanile katoloğlar ihzarını, ve mal fiatlarını mahallî para ile göstermeğı de ihmal etmezler. Meselâ Büyük Britanyanın otomobil sanayii bu saydığımız sebeplerin bir veya bir çoğundan dolayı ne Avrupa marşesinde ve ne de imparatorluk piyasasında kendine bir mevki tutamamıştır. Amerika otomobilleri bilâkis genç memleketleri, Avusturalyayı, Afrikayı, Hindistanı, Kanadayı, Çini, Felemenk Hindistanını, Cenubî Amerikayı baştan başa fetetmiştir. Amerika Birleşmiş Devletleri bu memleketlere lüks makinaları değil kuvvetli, mukavim ve az benzin sarfeden makinalar yani hakikî bir mesai aleti vermesini bilmıştır.

Binaenaleyh Britanya sanayiinin hali hazırı muzaaf bir mesele ortaya komaktadır: sanayilerin yeniden teşkili için bir teknik mesele, marşelerin müdafaası için ticarî bir ikinci mesele, bu meselelerin şimdiye kadar halledilmemiş olması bunların ihmale uğratıldığı demek değildir. Zira bu meseleler Britanya ekonomisinin kalbine işlemiş olan meseleler demektir. Tecrübeli mimarlar tarafından sağlam malzeme ile inşa edilmiş olan ve fakat gittikçe ihtiyarlıyan ve olduğu yerde yıkılan iktisadî bir bina bir kaç sene içinde islâh edilemez.

Modern mefhumlara göre sanayii yeniden kurma, gerek yeni istihisallere intibak etmek ve gerekse imalâtı rasyonelleştirmek suretile peyderpey kuvveden file çıkarmaktır. « İngilterede bugün bir çok marşeler tarafından aranan yeni imalât meydana getirmek dahası yoktur. Fertçilik haleti ruhiyesi tahtında parçalanmış olan bütün Britanya sanayii, birleşmelere, kaynaşmalara, temerküze müteasi görünmektedir. » demek her halde çok mübalâğaya varmaktır. Britanya erbabı sanayii beşerî kütlelerin yeni ihtiyaçlarına tekabül eden emtiaya açılmakta olan istikbali artık iyice görmüşlerdir: otomobil, sinema, telsiz telgraf, sun'î ipek, mobilya, radyo; ve bunlar eski imalâthanelerini rasyonelleştirmekten ve ne de modern tipte yeni müesseseler kurmaktan hiç bir suretle çekinmemektedirler. Birmingham sanayii, bize, bu tekâmülün en mükemmel bir misalini arzeder: XIX uncu asrın ilk nüsfindan biraz sonraya kadar büyük metalürjinin « Black Country » bir merkezi olduktan sonra burası gitgide pahalı ve san'at noktai nazarından kemal mertebesini bulmuş imalâta (ekmel mamulât) bağlanmaktadır. Bu garip kabiliyeti intibak Birmingham için zaten eski bir itiyattır. Ecnebi rekabeti, koka mahsus maden kömürünün ve demir cevherinin nadirleşmesi, makinanın taammümü, modanın ve zevkin tebeddülü, denizden uzaklık gibi bir çok sebeblerin tesir ettiği bu istihale 1886 dan beri vaki olmaktadır. Eski sanayiler meyanında bazıları (kuyumculuk, vida, civata, piring, zincir ve gemi demiri) hâlâ bir inkişaf halindedir. Bir kısmı da (medenî uç, kilit, iğne ve olta iğnesi, çakıcılık müteharrik malzeme, boru) ya haleti nezidedir veya (dökme, silâh, demir-

koryola, camcılık, sarraccılık, çivicilik, saatçilik, haddecilik) büsbütün zeval halindedir. Bilmukabele bu günkü devir bazı genç sanayiî emsalsiz inkişafına şahittir: velospet, bisiklet, otomobil, elektrikli inşaat ve mudil ve mütekâmil makinalar. Bu büyük zümrelere belki daha az kuvvetli ve fakat pek çok canlılık gösteren diğer zümreler de munzam olmaktadır: ölçü, tartı alâtı, kimyevî müstahzarat, gıdaî müstahzarat (çikolata), yazıhane ihtiyacı ve levazımı, deri mamulâtı, sun'î ipek. Garbın Midlands'ları şimdi otomobil ve bisiklet sanayiinde 200 bin, kauçukta 46,000, sun'î ipekte 40,000 amele kullanmaktadır. İmalâthaneler hüner ve ekmellik talep eden mudil maddeler meydana getirmek yolunu tutarken, sınaî teşkilâtta modern tipe, (küçük tezgâhların mahvı, ufkî ve şakulî temerküzlü büyük firmaların teşekkülü, büyük fabrikaların ve hisseli şirketlerin çoğalması, bilâvasıta satış) doğru bir tekâmül göstermektedir. Yeni metodlara ve yeni sanayie uyan Birmingham, buhranlara daha iyi mukavemet etmek çaresini bulmuştur. Bu mıntakanın ameleleri işsizlikten Şimalî İngiltere ve İskoçyadaki amelelerden daha az müteessir olmuştur.

Britanya marşeleri ve bunların müdafaası, sanayiî yeni esaslar üzerinde kurulmasının maruz kadılığı tehlikelerden daha bambaşka ve daha vahim tehlikelere maruzdur. Halbuki Britanya iktisadiyatı için bu mudil mesele-nin halli hayatîdir. 25 kânunusani 1929 da Balfour komisyonu: «İngiliz milletinin hayatını temin meselesi, emtaa ihracat ve gayri mer'î ihracat (servisler ihracatı) idame ve hatta inkişaf ettirilmez ise gayri kabili hal-dir» neticesine varmıştı. Muharebeden beri Büyük Britanyanın iktisadî siyasetinin tarzı tekâmülü bize, sanayiî, gayri mahsus bir surette serbest mübadeleye ağır ağır veda ve himaye ve müdafaâ sistemini kabule meylettğini göstermektedir. Bu himaye siyasetinin hangi şekli kabul ve kabul edilen şekil nasıl tatbik edilmelidir. Bu siyaset olsa olsa ya umumî ve tam bir himayecilik formülü veya daha ziyade Britanya zihniyetine has bir şekilde yani İmparatorluk bloku tarzında tatbik olunabilir. Bu iki hal çaresinin hiç biri basit bir iş değildir. Birini veya diğerini tahakkuk ettirmeden evvel bütün Britanya ekonomisini tadil etmek ve gözden geçirmek lâzımdır.

Himayecilik, vaziyetin bütün marazlarına mutlaka birer ilâç ve birer deva bulacaktır denemez. Meselâ kömür sanayii dahilî, millî marşe üzerinde ecnebi rekabetinden müteessir değildir. Bu sanayii müteessir eden buhran ihracatın azalmasından mütevellittir. Binaenaleyh kömür sanayiini himaye mevzuu bahis olamaz. Bu sanayii bilvasıta himaye etmeği düşünenler vardır: şöyle ki dahilî piyasadaki satış fiyatını yükselticekler ve bu yükseltmeden hâsıl olacak kâr ile haricî marşedeki ecnebi kömürü ile mücadeleye girişecekler. Fakat kömür bütün sanayiî iptidâî maddesi demek olduğundan erbabı sanayi kendilerine lâzım olan kömürü bir gün olur da daha pahalıya alırlar korkusu ile şimdiden bu tasavvuru protestoya başlamışlardır. Metalürjiye gelince Büyük Britanya dışardan çok demir ve çelik ithal eder. (1929 da 2,816,000 ton). Yüksek furunları ve çelikhaneleri himaye için bu ithalâtı acaba men mi edecekler? Her halde bu yanlış bir iş olur. Zira demir sanayiinin en mütekâmil kollarından biri, dışarıdan yarım işlenmiş büyük çelik ithalatçısı olan, sac levhalar imalâtıdır. Sac levhalar, demir

ve çelik umumî ihracatının yüzde 36,6 sını irae eder. Dışarıdan ithal olunma pek çok çelik yiyen bahri inşaat için de aynı mülâhazaları yürüte biliriz. Hakikatte metalürjinin buhranı ecnebi piyasalarının kapanmasından ileri gelmektedir. Dahilî piyasayı himaye etmek bir şey temin etmez; bu sanayiî iyi cihazlamak daha muvafık olur.

Lord Beaverbrook'ın pek sevgili bir fikri olan **Empire Free Trade**'in tatbiki acaba sınaî buhranın halline medar olur mu? Fikir, Britanya İmparatorluğunu sımsıkı bir tarife duvarla müdafaa olunan iktisadî kapalı bir vahdet haline koymaktan ibarettir. İmparatorluk Büyük Britanya'ya iptidaî maddeler ve gıdaî unsurlar verecek; ve Büyük Britanyadan sınaî istihsalinin fazlasını çekecek; hattâ bazı kimseler bu ittihattan, büyük imparatorlukta iktisadî membaları, krediyi, sermayeyi, muhacirleri, münakale çareleri sistemini, malî kanunları müşterek bir çerçeve içine alacak hakikî bir tevhid manâsını çıkarmaktadırlar. İptidallarda bu fikri haklı çıkaracak bazı vakıâalara da tesadüf olunmuştur: Büyük Britanyanın, müstemlekelere sevk ve oradan celbettiği emtaayı ve iptidaî maddeleri tezyit etmek hususunda izhar ettiği arzu ve gösterdiği temayül; bazı dominyonlar ekonomisi ile Britanya ekonomisinin birbirlerinin noksanını telâfi edici sıfatları; metropol ile imparatorluk beyninde malî münasebetlerin sıklığı. Fakat fikir, görmemezlikten gelmenin imkânsız olduğu bazı esas vakıâalarla tesadüm etmektedir.

Ahval ilcaatının imparatorluğa doğru tevcih edemediği bazı mübadele cereyanlarını oraya çevirmek istemek kolay bir iş değildir. Müstehlik nereden gelirse gelsin daima en ucuz esyayı alır. Şayet en ucuz olmasa bile ya zevkine en uygun geleni tercih eder veya esyanın satış şeraiti işine geldiğinden dolayı onu tercih eder. İngiliz Argentine etini Avusturalya etinden daha iyi olduğundan dolayı memnuniyetle satın alır. Aynı suretle Avusturalya da Amerika Birleşmiş Devletlerinden, Büyük Britanyanın kendisine ucuz temin edemediği emtaayı alır. Bu tabii mübadele cereyanlarını acaba zorla değiştirmek mümkünmüdür? Tabii, hayır. Zira kendi kendilerini idare eden taç müstemlekeleri bile buna razı olmazlar; bundan başka bu mübadele cereyanının değişmesinden zarar görecektir olan ecnebi memleketler mukabelei bilmisilde bulunacaklardır. Büyük Britanyada sadece imparatorluktan gelen buğday ve etin istihlâk olunması istenilmektedir. Halbuki bu maddeler hemen hemen Cenubî Amerikadan gelmektedir. Ve Cenubî Amerika marşsi Britanya mevadî mamulesinin en iyi ve sadık alıcılarından biridir. Büyük Britanya dediğini yapar, yani Cenubî Amerikanın ziraî mahsulâtını memleketine sokmazsa acaba kendi mevadî mamulesi için bu mühim pazarları muhafaza edebilir mi?

Dominyonlarda sanayiî gösterdiği terakkiyi görmemezlikten gelmek imkânsızdır. Dominyonların her birinin imparatorluk vahdeti prensipine hiç te feda etmek niyetinde olmadıkları birer sınaî sistemleri vardır. Gümrük tarifeleri İngiliz marşandizlerini sakınmaz ve korumaz. En mütaali sanayileri ekseriya metropolün de en esaslı sanayilerindendir.

Büyük Britanyanın Avrupa ile olan ticarî münasebetlerini icabında ihmal edebileceğini ve ondan vaz geçebileceğini düşünmek de boştur. Britanya ihracatının üçte birine yakın kısmı Avrupa üzerine müteveccih-tir. İthalâtının da üçte birinden fazlası oradan gelir. Ve Britanyanın tek-rar ihraç «reexportation» (yani dışarıdan bilhassa medarî mıntakalardan evvelâ ithal ve badehu dışarıya satılan emtia) ettiği maddelerin üçte iki-sinden fazlasını da yine Avrupa bel'eder. Britanya antreposu, git gide bir Şimalî Amerika için mal iddihar eden bir antropo olmaktan ziyade Avru-pa için muamele yapan bir antropo halini almaktadır. İmparatorluğa ken-disini bağliyan menfaatlara ve hislere rağmen Büyük Britanya cihan şü-mul bir devlet olarak kalmaktadır; bu devletin, iptidai maddelerini, gı-daî unsurlarını, ticarî filosunu, sermayelerini beynelmilel ticarete bağli-yan rabitalardan kurtarabilmesini havsala almaz. Belki **Emprie Free Trade** plânı bilâtetkik terkedilecek bir plân değildir, fakat bu plânın büyük iti-razlar uyandırdığını bilmemiz lâzımdır. (Bu temmuz içinde Ottava'da top-lanacak olan metropol ve imparatorluk konferansı bu meseleyi konuşacak-tır). Binaenaleyh, Britanya ticaretinin, Britanya sanayiine ve amelelerine zi-yan vermeden tezayüdünü tahakkuk ettirmeğe kabiliyetli bir hal çaresi; an-cak uzun tecrübelerden sonra bulunacaktır denebilir.

IV. — İSTİKBAL HAKKINDA İHTİMALLER.

Beynelmilel ekonominin hali hazır, bütün sefaletleri ve bütün kor-kuları ve tehlikeleri bize bir buhran manzarası irae etmektedir. Bu buh-ran kelimesi ile insanın gözünün önüne, şüphesiz şifa bulacak olan geçici bir maraz geliyor. Fakat muvakkat ve bir an için olan bu ıstırapların da-imî ve gayri kabili mukavemet bir vakıâdan doğmakta olduğunu unutmur isek hata etmiş oluruz: bütün istihsal tekniklerinin ekmeliyeti vakıâsı. Ziraî makinalar, ticarî gübreler, mesainin rasyonel usulü, sür'atlı ve küt-le halinde nakliyat, maddî medeniyetimizin tefahür ettiği cihazlanma, bü-tün sahalarda istihsal fazlasına münceş olmaktadır. Şüphesiz mesele, beşe-riyetin bütün bu terakkilerden vazgeçmesi değildir, bilâkis bu istihsal çarelerinin istihlâkin ihtiyaçlarına daha uygunca tatabbuk edebilmesi ça-relerini aramaktır. Bu tatabbuku nasıl tahakkuk ettirmeli? Bu tahakkuk iki suretle kabili icradır: istihlâki arttırmak veya istihsalı azaltmak. Bakalım bugünkü iktisadiyatı bu gibi zarurterlere katlandırabilirmiyiz?

İSTİHLÂKİ ARTTIRMA — İstihlâki, satın alıcı yeni tabakalar, kütle-ler bulmak suretile artırabiliriz. Ziraî mahsulât için, bu hal çaresi, insanın aklına tabiatile geliyor; fakat bunun tesirleri mahdud olur ve neticelerinin alınması ise uzun zamana mütevekkıftır. Ziraî mahsulât ve bilhassa hu-bubat istihlâkinin elâstikiyetten mahrum olduğu ekseriyetle öne sürülmüş-tür; istihlâki fiatların yükselüp alçalmasına göre istediğimiz gibi artırıp kısamayız. Gıdaî unsurlar talebi, fert başına mahsus derecede sabittir. Ekmek yemeyen akvam nezdinde buğday istihlâkinin intişar ettirilmesin-den bahsolundu; piring yiyicilerin ekmek yiyiciler haline getirilebileceği

hakkında ümit besleyenler, herhalde bir hayal arkasından koşuyorlar demektir. Mamafih bazı ziraî mahsul vardır ki bu gibilerin istihlâki arttırılabilir: et, tereyağı, şeker, kahve, kakao, çay. Şayet fıkara sınıfının iştirakabiliyeti çoğaltılır ise bu mümkündür: mümkün bir ihtimal, fakat tahakkuku uzun zamanlara mütevakıf. Beşerî büyük zümrelerin (groupe-ment) hayat şartları her tekâmüle daima büyük bir atalet kuvvetile mukabele eder; bir gün gelipte muhtelif kavimlerin gıdalarının birbirine benziyeceğine ve zevklerinin tek biçimli bir zevk haline geleceğine kimse inanmaz.

Sinaî mahsulâtın istihlâki ne derecelere kadar arttırılabilir? Şüphesiz köylü sınıfının iştirakabiliyetini artırarak buna vusul mümkündür. Garbî Avrupa ile Şarkî Avrupa arasında bir anlaşmadan bahsolunuyor. Mesele sanayci Avrupanın mahreçlerini genişletmek için ziraî Avrupanın köylülerinin hayat ve geçiş seviyelerini yükseltmektir. Bunları sanayiîni iyi bir müşterisi haline getirebilmek için, ziraat metodlarını islâh, ziraatî makinalarla techiz, krediler açmak, satış muamelesi için teşkilât yapmak lazımdır. Asya ve Afrikada öyle yerli kütleleri vardır ki bunlar biraz daha az fakir olsalar ve birazda tahsil görebilseler mühim bir iştirak kuvvetini temsil eden birer zümre hâline kolaylıkla gelirler. Fakat bütün bu ihtimaller şimdilik maatteessüf fikrî bir spekülasyondan başka bir şey değildir.

Ne olursa olsun sanayiîni mahreçlerinin genişlemesi ancak sinaî mahsulâtın maliyet fiatlarının müstehliklerin iştirakabiliyetini geçmemesile kabildir. Halbuki bu umumî şart hakikatte, her millî ekonomiye has bir sıra şartlar şekline münkalip olmaktadır. Muhtelif memleketlerin sanayilerinin maliyet fiatları arasında herbirini birbirleriyle hali rekabete sokan ve satış kabiliyetlerini kendi kendilerine tahdit eden derin farklar vardır. Aynı tertip ve aynı verimli makinalar ile bazı memleketler amele gündeliğinin ucuzluğu sayesinde her hangi bir rekabetten korkmayan maliyet fiatları elde etmektedirler. Avrupanın ve Amerika Birleşmiş Devletlerinin sinaî mıntakalarında, amele ücretleri umumî rekabet ve kanunlar tesiri dairesinden hemen hemen kurtulan müstakil bir saha teşkil eder; dokunulamaz olan bu ücretler maliyet fiatlarının alçalmasına mani teşkil ederler. Şüphesiz yüksek ücretlerin ahlâkî ve içtimâî kıymetleri hakkında, meseleyi iyice tahkik etmeden bir hükümü kara kuşî veriyor değiliz. Fakat iktisadî noktâi nazardan, beynelmilel rekabette, yüksek ücretli kavimlerin ufak ücretli kavimler tarafından «handikape» edilmesinde acaba bir tehlike yokmudur? Kuvvetli ifadelerle Mösyö A. Siegfried'in mevkii bahse koyduğu işte bu feci meseledir: «İstikbal ücretleri yüksek olan kavimlerin midir? Bunlar, aynı teknik terakkilerden istifade eden daha kanaatkâr kavimlerin rekabetine maruz kalmak tehlikesi ile karşı karşıya değillermidir?» Ücretler beynelmilel bir surette müsavileştirilmez ise (böyle bir temenni elyevm bir hülya ve bir rüyadan başka bir şey değildir), sanayiîni bu maliyet fiatları meselesine, daima mıntakavî, millî ve kıt'avî tesirlerin ve hattâ coğrafi muhitler tazyikinin hâkim kalacağını göreceğiz; oldukça ucuz bir maliyet fiatı muhafaza suretile mahsulleri-

nin satış dairelerini biraz genişletmek imkânı yalnızca bir iki memleketçe elde edilmiştir.

İSTİHSALİN AZALTILMASI — Beynelmileli bir tertip halinde istih-sali kısmak, daima pratik bir çarei hal değildir; böyle bir şey her adım-da ekseriya gayet kuvvetli millî ekonomi maniaları ile karşılaşır. Ziraî mahsuller için, azaltmak maksadile istih-sali bilitizam tahrip etmek ga-rip ve ümit kırıcı usulü icat olunmuştur: 1760 da Amesterdamda pek çok Hindistan cevizi yakılmıştı. Ve merhametsizce bir metod olan bu usul son zamanlarda bazı Canada çiftçilerini buğdaylarla ısınmak ve Bre-zilyalıları da binlerce çuval kahveyi denize atmak yoluna sevketmemiş-midi? Amerika Birleşmiş Devletlerinde de, **Federal Farm Borad** in pamuk stoklarını, yakmağı düşünmemişlermiydi? Fakat biz bu paradokslu usul-leri bırakalım, istih-sali kısmanın normal çarelerini nazarı mütalâaya ala-lım. Filhakika bir zürra için daima stok veren mahsulleri diğer daha mü-rüvvetkâr ve satımı kolay mahsullerle değiştirivermek o kadar kolay değildir. Zürra şayet hububat ziraatini azaltmak veya tamamen terketmek isterse, işletmesini yeni mahsullere göre hazırlamak için yeni bir çok masraflar ihtiyar etmek mecburiyetindedir; bunun için ya ken-disinin birikmiş parası olmalıdır veya kredi bulabilmelidir. Diğer taraf-tan iklimin esiri olan zürra lüzumundan fazla bereketli mahsul ile fena bir mahsul arasında, tıpkı iki cami ortasında kalmış binamaz gibidir; fena bir mahsul karşısında çiftçi ziraatini tahdit ettiğine hemen hemen piş-man olur ve bu kararına teessüfler eder. Ekseriya, şayet memleket yeni bir ziraata tatabbuk edemezse, eski ziraatini terktmek istiycek olan zürrai izmihlâl ve açlık karşılar. Şimdilik alâkadarlar arasında bilmüza-kere kabul olunan bazı tahdidat tecrübelerinde meselâ kauçukta mu-vaffak olunmuştu; fakat bu tahdidattan elde edilen hüsnü netice uzun sürmedi.

Coğrafi ve iktisadî şartların tenevvüü o derecedir ki, bir çok millî bünyeler, umumî bir tahdit, kısaltmak politikasına alışamaz ve onunla uzlaşamazlar. Avrupanın bazı ihracatçı memleketleri istih-sallerini tah-dit etmek mecburiyetinde kaldılar: Romanya 1930-1931 de buğdayında yüzde 10-12 bir azaltma yaptı. Amerika Birleşmiş Devletlerinde yüzde 1, Manitoba'da yüzde 2, Saskatchewan'da yüzde 8, Alberta'da yüzde 11 nis-betinde bir tahdit görüldü. Fakat hatta ihracatçı olan bazı memleketler buğday ziraatini kısmak teklifini reddetmektedirler: Hindistan bilâkis yüz-de 3 çoğaltmıştır. Rusya buğday istih-salini arttıracak bir plân peşinde-dir. Bazı memleketler, hattâ diğer mezruattan daha az uygun bile görünse, menfaatları bazı mezruatı terketmemegi amir bulunduğunu iddia etmek-tedirler; bu kabil memleketler iktisaden ve içtimai noktadan istiklâllerini muhafaza etmek isteyenlerdir; bunlar memleketlerince müfit bir ziraati mahvdecek olan beynelmilel bir mesai taksiminden istikrah ederler. Onlara nazaran topraklarının bütün membalarını kullanmağa imkân veren ve hat-tâ işletmenin bu çeşidinden dolayı topraklarını zenginleştiren mudil bir

ekonomi, mesainin taksimi üzerine kurulmuş bir ekonomi kadar medeniyetin müterakki şeklini temsil eder.

Sinaî istihali tenkis, mademki tahakkuku için makinaları çalıştırmak kâfidir, haddi zatında kolay bir muamele demektir; fakat bu kolay gibi görünen tenkis içtimaî ve iktisadî bir takım neticeleri de beraberinde sürükler: bütün kara sefaletle amelelerin işsizliği, pek pahalıya mal olmuş olan bir cihazlanmanın veriminin tevekkufu. Mamafih ihracat için çalışan birçok memleketler, ilcaatı zamanın zarurî kıldığı bu fedakârlıkları yapmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bilmukabele ziraî sahada olduğu kadar snaî sahada da, bilhassa gözlerini dahilî merşeye doğru dikmiş olan ve himayeye mazhar bazı kapalı ekonomilerin, açık ekonomilerden (yani ihracata hasredilmiş mevat) daha az mutazarrır oldukları görülmüştür. Meselâ Britanya sanayii uzak mahreçlerden mahrum bir halde yaşayamaz, fakat millî bir marşeye belbağlamış olan diğer sanayilerinde normal bir nisbette yaşayabilecekleri de unutulmamalıdır. Zaten beşer basiretinin verebildiği nasihatlar tehlikede olan işleri kurtarmağa kâfi gelmemektedir. Tabii bir ıstıfa de olmaktadır. Bir çok işletmeler hattâ istih-sallerini kısmış bile olsalar buhran Okyanusunun dalgalarına dayanamamaktadırlar. Sadece gürbüz, ve yaşama kabiliyeti kuvvetli olan işler bu felâket sağnağından kurtulup seyirlerine devam edegelmektedirler: tabii ıstıfanın bu tensikati şüphesiz iktisadî dirilmenin en mühim âmillerinden birini teşkil edecektir.

Mübalâgalı bir surette cihazlanmış ve istihsalde daima fazlacı olmuş olan beynelmilel ekonominin bu halinde, vaziyeti kavrayamamaktan veya anlayamamaktan mütevellit sebeplerin bariz bir surette tesiratını seziyoruz: basiretsizlik, millî muhtelif ekonomiler beyninde intisakın fıkdanı tamı. İstihsal için beynelmilel bir teşkilâta varılabileceğine inanmak biraz güçtür: bunun tahakkuku, bazı memleketlere, şüphesiz en kuvvetlilerine, diğerlerinin ekonomilerini idare etmek vazifesini tevdi demek olur. Bilâkis beynelmilel bir plân ve tertip üzerine iktisadî bir basiret ve belkide bir istidlâller sistemi teşkil olunabilir.

Hiç şüphesiz iktisadî bu istidlâl meselesi daha tam bir irtibatsızlık içinde yüzmektedir. Fakat millî ekonomileri, kendi cehaletlerinden mütevellit tehlikelere karşı vikaye için, neden bütün dünyada iktisadî vakıâların aynı zamanda tetkiki için bir teşkilât yapılmasın? Cihan ekonomisi bize harikulâde garibeler, paradokslar göstermektedir: burada, hattâ tahribi düşünülen iptidaî maddeler ve yiyecek stoklarının fazlalığı, orada bir çok mın-takalar üzerine öldürücü kanatlarını germiş olan kıtlık; burada milyonlarca amelenin işsizliği, orada kumaştan ve makinalardan mahrum sayısız cemiyetler, bir tarafta buğday ziraatini azaltan memleketler; diğer tarafta aynı ziraati çoğaltan diyarlar; burada çılgın bir seyir ile artan bir istihsal, orada durmadan zayıflayan bir istihlâk; burada insanı cihanşümul bir tesanüde inandıracak olan beynelmilel hâdiseler; orada bütün ittihatları, bütün anlaşmaları kökünden yıkan müteaddit millî vakıâlar. Bu vaziyet için hap hazır ilâçların mevcudiyeti görülmemektedir. Fakat hiç olmazsa

bu ilâçları hazırlıyacak bir çare vardır: o da iktisadî istihbaratın intisakını kurmak ve mütecanis istatistikler hazırlamak. Bu hareket hiç olmazsa iktisadî vakıâların beynelmilel bir şümulde bilinmesine doğru atılmış ilk adım demek olur. Ölçü usullerini ve istatistiklerin tarzı tertibini yeknasak ve yekşekil kılmak için daha şimdiden bir çok gayretler gösterilmiştir. Bütün büyük mahsuller hakkında ve dünyanın bütün memleketleri için, muayyen bir senede istihsalin ihtimalâtı tanınacak olursa, daha gayet az ve nakıs olarak dolaşmış ve gözetilmiş olan «conjoncture» sahasında kat'î bir terakki tahakkuk ettirilmiş olur.

Yazan: A. Demangeon. Paris. Eylül 1931.

Nakleden

A. Macit

Anneles de Géographie: 15 ikinci kânun 1932, 15 Mart 1932. Sahife 1-21; 113-130.
